

Tartu Ülikool
Psühholoogia instituut

Eneken Zipp

PSÜHHOLOOGIA-ALASED NÕUANDED LASTEVANEMATELE EESTIKEELSES LAIATARBEEKIRJANDUSES
AASTATEL 1980, 1990 JA 2000

Seminaritöö

Juhendaja: Peeter Tulviste

Läbiv pealkiri: Psühholoogia-alased nõuanded lastevanematele

Tartu 2012

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks oli välja selgitada, kui palju psühholoogia-alaseid nõuandeid lastevanematele eestikeelses laiatarbekirjanduses aastatel 1980, 1990 ja 2000 ilmus ning milliseid nõuandeid need sisaldasid ja kas need ka aastate lõikes muutusid. Töö on eelkõige kirjeldav ja seletav, kasutades meetodina kvalitatiivset sisuanalüüsi. Kirjutiste analüüsist selgus, et aastatel 1980 ja 1990 ilmus enam-vähem ühepalju kirjutisi, samas kui 2000. aastaks oli nii artiklite kui raamatute arv võrreldes varasemaga mitmekordistunud. Enam kajastamist leidnud teemad olid 1980. aastal kodune kasvatus, arengu toetamine ja kõne areng; 1990. aastal mäng ja mänguasjad, jonn; aastal 2000 kodune kasvatus, arengu toetamine, murdeiga ja antisotsiaalne käitumine. Lisaks selgus, et kuigi nii mõnigi käsitletud autor kajastab oma kirjutistes ka ajastule omaseid tõekspidamisi, on siiski valdav osa nõuannetest, eriti just 1980nda ja 1990nda aasta materjalid, üldistavamalt laadi ja vaadeldavad ka tänapäevases kontekstis.

Märksõnad: lastevanemad, nõuanded, laste kasvatamine, arendamine

Abstract

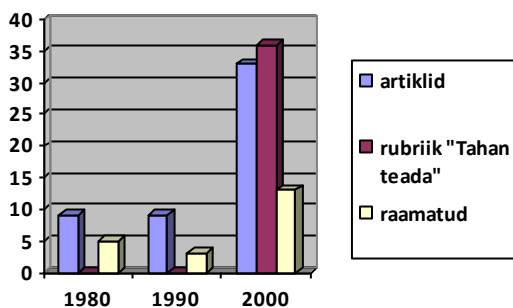
Psychological advice to parents in Estonian consumer literature in the years 1980, 1990 and 2000. The purpose of this paper was to find out how much psychological advice to parents could be found in Estonian consumer literature in the years 1980, 1990 and 2000 and which advice they contained and if they changed during the years. The seminar paper is primarily descriptive and explanatory, using as its method the qualitative content analysis. It became apparent from the analysis of the articles that in the years 1980 and 1990 more or less the same number of articles were published but by the year 2000 the number of articles and books had been multiplied compared to the earlier years. The topics which were more reflected in 1980 were home upbringing, support of development and development of speech; in 1990 play and toys, spite; in 2000 home upbringing, support of development, puberty and antisocial behaviour. In addition, it became apparent that although the authors reflect the beliefs characteristic to the era in their articles, majority of advice, especially the materials of the years 1980 and 1990 are more general and can be observed in contemporary context.

Key words: parents, advice, children's upbringing, development.

Sissejuhatus

„Laps ei vaja kingitusi, jäätist, igasugust pildivahtimist, laps vajab SIND, isa, vajab SIND, ema, ja mitte kui lihtsalt bioloogilis-juriidilist ühikut, vaid sinu hinge puhtal kujul. Sinu jagamatut olemust, sinu terviklikkust ...“ (Levi 1987: 194).

Nii mõnedki eesti keelse psühholoogia-alase kirjavara algus-aegadest pärit lastevanematele antavad nõuanded on jäänud läbi aegade samaks või on vähe muutunud. Kurismann (2007) on uurinud oma seminaritöö raames perioodil 1860-1917 lastevanematele antud nõuandeid, milles julgustati ja innustati lapsi kohtlema kui täieõiguslikke inimesi, julgustati jagama lastele armastust ja hellust. Väga selgelt tulevad esile tõelised väärtused, milleks on koos veedetud aeg, rõõmus meel ja rahulik kodune õhkkond, mitte raha ega rikkus. Samu soovitusi sisaldavad ka pea kõik minu töö raames uuritud kirjutised. Soovitus, et vanem end maksma paneks juba siis, kui laps veel väga väike on (Kurismann 2007) ühtib küll vaid 1980. aasta kirjutiste üldise sõnumiga. Oluline erinevus eesti keelse psühholoogia-alase kirjavara algusaegadega võrreldes on see, et kui siis soovitati laste õpetamisega mitte alustada varem kui tingimata vaja on, siis 1980. aastast alates lähtutakse pideva juhendamise ja õpetamisega lapse arengu kiirendamise vajadusest.

Joonis 1. Aastatel 1980, 1990 ja 2000 ilmunud kirjutised

Joonis 1 näitab, et kui aastatel 1980 ja 1990 ilmus ajakirjaartikleid võrdsel arvul (9 tk), siis raamatuid ilmus 1980. aastal rohkem (5 tk) kui 1990. aastal (3 tk). Võrreldes 2000. aastaga

on see siiski tühine erinevus, sest siis ilmus 33 nõuandeartiklit, 13 raamatut ja 36 vastust lastevanemate küsimustele ajakirja „Pere ja Kodu“ rubriigis „Tahan teada“.

Töös käsitletud kolme aasta kirjanduse saaks jagada ajaloosündmustest lähtuvalt kahte gruppi, millest aastad 1980 ja 1990 kuuluvad aega, mil Eesti oli NSVL-i koosseisus ja sellele perioodile omaselt, ilmus eestikeelset psühholoogiaalast kirjandust üsna napilt. Ilmus mõningaid metoodilisi materjale ja artiklikogumikke, mis olid esmajärjekorras adresseeritud nii lasteaiakasvatavatele kui ka pedagoogidele, kuid sisaldasid nõuandeid lapse arendamiseks ka lastevanematele. Nõukogude ajale oli omane rõhutada inimeste sarnasust ja hallist massist erinemise soovile vaadati viltu. Kuna mõlema aasta kohta materjali napib, olen kasutanud parema ülevaate saamiseks ka ajakirjaartikleid. Ka ajakirjad peegeldavad nendel aastatel väga oma ajastu vaimu. Vaatamata eeltoodule oli siiski poliitiline olukord nimetatud nõukogude aastatel erinev, sest 1970. aastate lõpust algas Eestis uus tugev ideoloogiline surve, mis tõi endaga kaasa uue venestamislaine (Eesti NSV 2012). Hoogustus dissidentlus, mille silmapaistvaimaks tulemuseks oli ilmselt 40 kiri 1980. aastal, mille üks punktidest puudutas just eestikeelse ajakirjanduse ja raamatute, eriti rahvuskultuurile oluliste teoste muutumist raskesti kättesaadavaks ning rahvuslike teaduste arengu ilmset pidurdatust. 1987. aastal algas perestroika ja glasnosti kampaania, millega lubati inimestel kritiseerida ka kehtivat režiimi, mis oli esimene samm sõnavabaduse poole. Edasi toimusid juba rahvuslike lauludega öölaulupeod, 1988 võeti vastu deklaratsioon Eesti NSV suveräänsusest, mida on peetud NL lagunemise lähtepunktiks. Järgnes Balti kett ja 1990 Eesti esimesed vabad valimised pärast Teist maailmasõda.

1980. aasta ajakirja „Nõukogude Naine“ numbrite täispikkades artiklites mainitakse lastevanemate probleeme lühidalt ja jagatakse ka nõuandeid üsna napisõnaliselt. Selle aja lastevanemad olid ennekõike tublid töoinimesed ja väikesed mutrikesed plaanimajanduse suures masinavärgis, kelle eesmärk oli raske töö ja heade töötulemuste eest koguda arvukaid medaleid ja aukirju. Lastevanemaks olemine oli sel ajal teisejärguline, mis seletab ka osaliselt seda, miks lastevanematele suunatud psühholoogia-alaseid nõuandeid oli nii napilt. Küll aga kajastavad koduseid vajaka jäämisi laste murekirjad ajakirja toimetusele, kuna kodus ei julgeta oma muresid kurta, veel vähem abi küsida, sest sõnavabadus oli paljudes peredes isegi kodus keelatud. Kasvatuse eesmärk oli luua kuulekaid ja ühetaolisi kodanikke, kes võimalikult vähe oma peaga mõtleksid. Minu jaoks võtab nõukogude aegse lastekasvatuse hästi kokku väljend: „Laps räägib

siis kui kana pissib!“ ehk teisisõnu täiskasvanute seltskonnas ei räägigi. Juba alla aastaste laste kasvatamise osas jagatakse nõuandeid pigem lasteaiakasvatajatele kui vanematele. Kuna ühiskonna kuvand tolle aja naisest on eelkõige kui tööinimesest, siis pannaksegi lapsed varakult sõime ja nende arendamise ja kasvatamisega hakkavad tegelema lasteaiakasvatajad, mitte vanemad. Tabavalt ja kooskõlas toonase ühiskonnatüübiga formuleerib oma nõuanded Tuulik (1980) öeldes, et vanemal on omad tegemised, aega napilt, tal ei ole sugugi vaja mängida lapsega arendavaid mängu. Normaalne laps areneb ise. Ei ole mingit vajadust lapse iga minutit tegevusega sisustada – las ta ise sisustab. Kuigi kõik 1980. ja 1990. aasta metoodilised trükised väidavad vastupidist ja ongi keskendunud laste arendamisele nii kodus, lasteaias kui koolis, rõhudes lausa sellele, et mida varem vanemad last arendama hakkavad, seda kõrgemaks kujuneb tulevikus tema IQ ja seda kaugemale ta elus jõuab. Küll aga leiab Tuuliku mõtte toetajaid nii 1990. aastal (Leppiman 1990a, 1990b) kui ka 2012. aastal (Kivisalu), kes soovivad jätta ruumi lapse fantaasiale ja ise mängud enda jaoks välja mõelda, kas siis lihtsa riidest nukuga või tühermaal puude otsas ronides. Veel annab 1980. aasta lastevanemate elust hea pildi Kuurme (1980), nimetades 1980. aasta perekonnamuudeli üliõpilasabieli, milles noored lapsevanemad elavad sageli lausa eraldi ühikatubades ja nende lapsi kasvatavad vanavanemad oma parema äranägemise järgi. Noored vanemad ei tunne vastutust oma lapse eest ega ela ka oma perekondlikku rolli sisse. Sellise mängu tegelik hind selgub alles tulevikus, siis, kui laps ja vanemad on üksteisest võõrdunud ning sellest johtuvalt ka tekkinud kasvatusvead.

Aastal 1990. on sarnaselt 1980. aastaga lastevanematele psühholoogia-alaseid nõuandeid sisaldavat kirjandust vähe ja kõik ilmunu on pärit eesti autoritelt. Mõjutatuna ilmselt 80ndate aastate lõpus aset leidnud ühiskondlikest sündmustest, suuremast sõnavabadusest ja ka valikuvabadusest hakatakse otsima alternatiive olemasolevale kirjandusele ja nii võetaksegi 1990. aastal oma kirjutiste aluseks välismaiseid allikaid, nt Roots (1990) kirjutab jonnii teemal Lääne-Saksamaa ajakirjanduses ilmunu põhjal, tutvustades ka raamatut Handbook of Parents Education. New York: Academic Press, 1988, 341 p ja läbi selle Ameerika lastevanematele mõeldud koolitusvõimalusi. Susi (1990a, 1990c) kirjutab kaks artiklit jonnii ja imiku nutu teemal, refereerides selleks Saksamaa LV lastevanematele mõeldud ajakirja „Eltern“.

20. augustil 1991 Eesti taasiseseisvus ja sellest ajast alates on ka vastavateemalise kirjanduse hulk järk-järgult suurenenud. Aastaks 2000 on lastevanematele adresseeritud

kirjanduse/ajakirjanduse hulk muutunud niivõrd arvukaks, et lastevanematele ilmub lausa eraldi ajakiri „Pere ja Kodu“ ning lastevanematele on avatud Ämmaemandate Ühingu eestvõttel alates 2000. aastast internetis perekooli lehekülg (Perekool 2012). Leheküljel on võimalik lugeda lastekasvatusteemalisi artikleid ning osaleda vestlusringis. Samuti võib oma küsimuse toimetuse kaudu spetsialistile edastada.

Käesoleva töö eesmärgiks oli välja selgitada, kui palju psühholoogia-alaseid nõuandeid lastevanematele sisaldavaid eesti keelseid kirjutisi aastatel 1980, 1990 ja 2000 ilmus, ning milliseid nõuandeid need sisaldasid ja kas need ka aastate lõikes muutusid. Samuti püüan omaaegset kultuurilis-ajaloolist konteksti silmas pidades leida vastuse küsimusele kui palju on lastevanematele antavad nõuanded seotud toonase ühiskonnatüübiga.

Püstitan hüpoteesid, et kirjutiste sisu on tugevasti seotud kirjutise ilmumise aegse ühiskonnatüübi väärtustega ja et kirjutiste hulk suureneb aastate lõikes järk-järgult.

Meetod

Kuna töö sisuks on lastevanematele suunatud nõuanded, siis on suurem osa materjali käsitletud mitte vanusegruppide kaupa vaid suuremate teemagruppide lõikes, peatudes pikemalt ja põhjalikumalt teemadel, mille kohta on rohkem materjali erinevatelt autoritelt ja erinevatest aastatest. Töös on käsitletud kokku 21 raamatut ja 41 artiklit, millest suurema osa moodustavad 2000. aasta kirjutised. Kui algselt oli plaanis materjal süstematiseerida kirjutiste autorite kvalifikatsiooni või eriala järgi (psühholoogid/psühhiaatrid, arstid, pedagoogid, ajakirjanikud jne), siis töö käigus selgus, et selline jaotus ei ole otstarbekas, kuna ka need kirjutised, mille autor ei olnud otseselt psühholoogia haridusega, võtsid siiski oma kirjutiste aluseks psühholoogilisi uurimusi, psühholoogide varasemaid kirjutisi, intervjuusid jne.

Varasemalt on uuritud varaseid rahvuslikku iseloomu käsitlevaid eestikeelseid psühholoogia-alaseid kirjutisi (Pullerits 2012), eestikeelse psühholoogia-alase kirjavara algust (Kurismann 2007), televisiooni ja agressiivsuse seoseid (Merimaa 2005) jne, kuid antud töö sisukus on ülevaate andmine lastevanematele suunatud psühholoogia-alastest nõuannetest kolme aasta lõikes.

Seminaritöö on eelkõige kirjeldav ja seletav ning kasutab meetodina raamatute ja artiklite kvalitatiivset sisuanalüüsi, mille eesmärk on lastevanematele suunatud nõuannete kajastamine 1980., 1990. ja 2000. aasta psühholoogia-alases laiatarbekirjanduses, nendes esinevatest arusaamadest ülevaate andmine ja võimalike selgituste pakkumine nende kujunemisele. Kirjanduse analüüsi tulemusena on jagatud saadud materjal suurematesse teemagruppidesse.

Lastevanemate küsimused aastal 2000

Eraldi käsitlen siinkohal ajakiri „Pere ja Kodu“ 2000. aasta rubriigi „Tahan teada“ lugejate küsimustele vastuseks antud psühholoogia-alaseid nõuandeid. Vastuseid vanusegruppide 0-2, 2-7, 7-11 ja 11- ... lõikes võrreldes selgus, et 36. küsimusest 26 puudutas vanusegruppi 2-7 eluaastat. Tulemus võib peegeldada seda, et nimetatud vanusegrupi laste kasvatamine ongi kõige keerulisem (langeb siia ju 2-3 eluaastaga seotud mina-periood ehk jonna-iga) või siis on selles vanusegrupis olevate laste vanemad usinamad ajakirja lugejad ja aktiivsemad küsimuste esitajad. Enamlevinud küsimused, milles abi palutakse, on seotud armukadeduse, jonna, hirmu, potilkäimise ja lapse lasteaeda panekuga.

Vanusegrupis 0-2 selgitab Montonen (2000c, 2000l, 2000i), et vanema lapse armukadeduse korral noorema suhtes aitavad selgitused, hoolivus ja armastus; imiku küüsi saab lõigata lapse magades ja 10. kuused lapsed ei mängi iseseisvalt – seda teevad 2.-3. aastased.

Vanusegrupis 2-7 soovib Montonen (2000a) 6. aastase lapse üksi koju jätmiseks alustada harjutamist lühikestest ajavahemikest. Armukadeduse vastu aitab, kui pühendada lastele rohkem tähelepanu ja aega ning kaasata nad beebi eest hoolitsemisse (Montonen 2000a). 5. aastase poisi armukadedus oma isa peale on seotud soorollide kujunemise ajaga. Aitab järjekindel rääkimine, et selline käitumine vanematele ei meeldi (Montonen 2000e). Hirmu korral tuleb välja selgitada hirmu põhjus ja rääkida sellest, mida laps tunneb. Lapse hirmu üle ei tohi naerda (Montonen 2000e). Lapse lasteaeda panekuks on õige aeg siis, kui laps ise selleks valmis on (Montonen 2000b). 3. aastast last, kes ei ole kunagi ilma ema ega isata olnud, on enne lasteaeda panekut mõistlik jätta selgituste saatel vanavanemate või lähisugulaste hoida. Kujundada välja lahkumisrituaal ja jätta lapsele lohutuseks lemmikmänguasi (Montonen 2000d). Potilkäimist tuleb rahulikult ja järjekindlalt harjutada. Jõuga lapse potile surumine ei pruugi kõigile lastele sobida. Aitab järjepidevus (Montonen 2000c, 2000i). Pikka aega lapsest eemal

olnud vanemat võõrastava lapsega ei ole mõtet pahandada. Armastust ja mõistmist näidates tuleb tasapisi lähedased suhted lapsega taastada (Montonen 2000b). Teiste lastega vägivaldselt käituvale lapsele tuleb õpetada, kuidas omavahel mängida ning mida tohib ja mida mitte (Montonen 2000c). Kui haiget saanud, õnnetu või jonniv laps tõrjub ema katsed teda lohutada, siis piisab sellestki, kui ema lihtsalt lapse juures on ja oma sisetunnet usaldades mõistab ta peagi, mida laps temalt ootab (Montonen 2000f). Kuna antud vanusegrupi lastel on tihedad sidemed fantaasiamaailmaga, tuleks valetava lapse puhul kõigepealt õppida vahet tegema fantaasial ja vael, selgitada seda ka lapsele, mis omakorda võimaldaks lapsel ise oma maailma kontrollida ning mõelda oma tegude tagajärgedele (Montonen 2000g). Küsitakse ka 2.-3. aastaste laste jonnikohta, mis ongi lapse mina-arengu perioodile omane käitumine. Aitab selgitamine, kompromisside leidmine ja läbirääkimiste pidamine (Montonen 2000h).

Kui 3. aastane poeg nõuab, et talle vitsa antaks, tahab auto alla jääda, kätt tulle pista jne ning 4-aastase tüdruku puhul kahtlustatakse arengus mahajäämust võrreldes eakaaslastega, siis tuleb abi saamiseks pöörduda otse spetsialisti vastuvõtule (Montonen 2000j, 2000k).

Küsimusele, kaua võib otse lapse suule musi anda, vastab Montonen (2000a), et seni kuni see lapsele sobib. Juhul kui kodused reeglid erinevad oluliselt välismaailma omadest, siis võib lapsel lasteaias või koolis tõsiseid raskusi tekkida ja seetõttu on mõistlik hoiduda lapse ees alasti ringi käimisest (Montonen 2000g). Ema-isa tülid tuleks lahendada lapse silmade eest varjatult (Montonen 2000i). Väiksema õe-venna surmast tuleb lapsele rääkida, siis kui ta seda juba mõistab ja küsib, võtta ta surnuaeda kaasa (Montonen 2000k). Võrewoodis magamise kohta ei ole vanuselisi piiranguid. Lutt rahustab ja mõjub turvaliselt, järsk loobumine võib muuta olukorra lapse jaoks ärevaks (Montonen 2000c). Pärast vanemate lahutust võiksid 2,5. aastase lapse kokkusaamised isaga olla regulaarsed, toimuda kas lapse kodus või neutraalsel pinnal ja kesta korraga paarist tunnist kuni poole päevani (Montonen 2000k).

Vanuses 7-11 soovitab Montonen (2000f) tütre ebatsensuurse sõnavara puhul hoiduda hinnangutest ja selgitada, et heas seltskonnas nii ei räägita. Eneseväljendusoskus areneb lastel välja erinevalt. Oluline on see, kuidas kodus suheldakse (Montonen 2000h).

Viimases vanusegrupis on lapsel tekkinud vastasseis õpetajaga. Soovitatakse rääkida lapse ja õpetajaga ning vajadusel õpetajale abi pakkuda tundide ettevalmistamisel (Montonen 2000e). Hügieeniprobleeme aitab lahendada isiklik eeskuju ja konkreetsed soovitused

(Montonen 2000f). Kui ema tunneb end 12. aastase pojaga koos saunas käies ja ühes voodis magades ebakindlalt ja laps ilmutab muutumise märke, on aeg muutusteks (Montonen 2000l).

Vastustes küsimustele, milles ei ole teada laste vanust, soovib Montonen (2000e) lapsele, keda kasvatab kasuisa, rääkida tema pärisisast nii vara kui võimalik, leppides see eelnevalt kokku täiskasvanute vahel ja rääkides nii palju kui laps küsib ja vastu võtta suudab. Kolmeliikmelises laste mänguseltskonnas osutub üks alati üleliigseks, sest see lihtsalt on nii. Mõjutada võib ka vanusevahe (Montonen 2000h).

Selgub, et valdav osa küsimusi on seotud laste teatud arenguperioodil tüüpilise käitumisega, mis aja möödudes kaob. Näiteks 2.-3. aastaste jonn, liigne enesekehtestamine. Samuti lasteaiaaeglaste laste liigne agressiivsus, võõrastamine, valetamine ja fantaasiamaailma habras piir jne. Lisaks igikestvad küsimused lapse potile õpetamisest, beebi küünte löikamisest, lutist loobumisest, kui vanalt ja kuidas last üksi koju jääma harjutada jne. Neile küsimustele ei ole ühte ja õiget vastust, ning kultuuriti on erinevused veelgi suuremad. Ilmselt on õige psühholoogi kommentaar, et vanem ise tunneb oma last kõige paremini ja usaldades oma sisetunnet, suudab ka teha õiged valikud ning langetada õiged otsused. Kõik teemad on esindatud ka nõuandartiklites, millest ainus erand on laste armukadedus, mille kohta nõuandeid ei jagata.

Antisotsiaalne käitumine

- Agressiivsus – käitumine, mille läbi põhjustatakse tahtlikult teistele inimestele või keskkonnale kahju. Kujunemise aluseks on sotsiaalse õppimise teooriast pärinev mudelõpe. Pidev füüsiline karistamine muudab lapse agressiivseks (Lunge 1980). Sageli on agressiivse käitumise taga lapse soov leida tunnustust, armastust ja hoolitsust. Vägivalla põhjuseks on laste omapäi jätmine, pakkumata neile tuge, õpetamata neile, mis on õige, mis on väär (Koolieelik, mäng ja kasvukeskkond 1990; Saarits 1990b; Erb 2000; Houghton 2000). Houghton (2000) soovib õpetada last oma tunnete väljendamiseks füüsilise reageeringu asemel kasutama sõnalist vastust, nt: „ma tahan Sarat lüüa“. Sellises olukorras peab vanem lapsele kaasa tundma ning tema raevu mõistma, mitte seda maha suruma. Last saab hästi käituma panna vaid visa järjekindluse ja julgustamisega. Heast käitumisest tuleb teha igapäevane harjumus. Houghton (2000) soovib kasutada internaliseerimist – kui vanemad tahavad, et laps peaks reeglitest kinni ka siis, kui

vanemaid pole kohal, tuleb lapsel aidata võtta neid reegleid kui tema enda uskumusi ning arvamusi.

Vanematega peab saama kõigest rääkida – ka vägivallast (Erb 2000). Väärtoitumine, vaegliikumine ja liigne televiisorivaatamine muudavad noored tasakaalutuks ja agressiivseks.

- Kiusamine on see, kui keegi tahab teist sihilikult õnnetuks teha või hirmutab teda (Elliott 2000). Lahenduse võti peitub vanemates (Houghton 2000). „Kõik laste arengu kohta läbi viidud uurimused Piaget` esimesest uuringust peale osutavad, et vanemlik soojus ning hoolitsus on laste moraalse arenguga tugevasti seotud ja vanemliku armastuse puudumine viib kõige otsesemalt selleni, et lapsest kasvab kurjategija.“ (Houghton 2000: 189). Selleks, et lapsed võtaksid reegleid ja norme tõsiselt, tuleb need eelnevalt lapsega kokku leppida. Koolikiusamise korral saavad vanemad kooli veenda, et tagakiusamine koolis pole ohvri probleem: see on kooli distsipliini küsimus ja kool peab suutma selle lõpetada. Kiusamisest rääkides peavad lapsed olema kindlad, et täiskasvanute hoiak kaastundlik ja abistav. Last tuleb toetada, julgustada ja õpetada käituma enesekindlalt: huumorit appi võtma, julgelt ei ütlema, kiusamist ignoreerima (Antsov 2000).

- Valetamine

Valetamise osas ei ole 20. aastase vahega kirjutatud artiklite seisukohtade osas midagi muutunud. Vale kaudu püütakse tähelepanu, küll valetatakse karistuse hirmust, küll tahetakse vale läbi näida paremana jne (Post 2000a, Roots 1980). Valede vältimiseks tuleb anda eeskujulise mitte valetades. Aitab rääkimine oma tunnetest, mis tekivad lapse valetamisel. Tuleb leida valetamise põhjused, analüüsida, kas ei ole põhjuseks vanemate ülemäärased ja põhjendamata keelud-karistused ja karmus, soovimatus laste huve mõista ja arvestada ning proovida põhjused kõrvaldada. Koolieelses eas lastel on tugevasti arenenud fantaasiavõime ja nii tekib süütu ja omakasupüüdmatu lapsevale. Ka siin tuleb leida põhjus, mitte võidelda tagajärgedega. Aitab, kui vanemad rõõmustavad ausa ülestunnistus peale.

Varastamine

Kuni 2. aastane laps võtab temale mittekuuluvaid asju, sest tal puudub arusaam asjade omandisuhetest (Vaniko 2000c, Houghton 2000). Ka ei mõista ta kuidas kulgeb aeg: teda ei lohuta see, et soovitud asja saab ta palgapäeval, teine kord jne. Kui aga 4. aastane laps võtab endale asju, mis talle ei kuulu, siis seda teeb ta tähelepanuvajadusest. „Hukkamõist paneb lapse tundma end veel rohkem hüljatuna ja unarussejätetuna ning tema kurbusesümptom – varastamine

– muutub aina hullemaks.“ (Houghton 2000: 65). Vaniko ja Houghton rõhutavad hea eeskuju tähtsust ja selgitusi, et varastamine on halb. Aitab koos lapsega pahateo analüüsimine. Laps peab varastatud asja tagastama ja vabandama. Hea käitumise eest tuleb last kiita (Vaniko 2000c).

Suurem osa antisotsiaalset käitumist puudutavaid kirjutisi on pärit aastast 2000. Nõukogude ajal oli kodune kasvatus range ja kuigi ka sel ajal esines agressiivsust ja koolikiusamist, siis kindlasti mitte sellises mastaabis kui tänapäeval ja sellest ka ei räägitud avalikult. Agressiivsust seletatakse ühest küljest läbi Bandura õpitud käitumise mudeli, kuid lisaks sellele viitavad nii Houghton (2000) kui ka Erb (2000) agressiivsusele kui ühele osale meie olemusest, mis kinnitab jällegi nii Freudi kui ka Lorenz'i teooriat (Hayes 2002). Samuti vahendatakse uurimistulemuste seisukohta, et laps õpib läbi täiskasvanute käitumise. Õpitakse kas läbi enda kogemuste või teiste käitumiste mudeldamise.

Hirm

Hirmu vastu aitab oma hirmu joonistamine, sellest kirjutamine ja hirmu väljaütlemine. Paberile pandud hirmu saab ära visata ja siis ei ole seda enam olemas. Kui lapse hirm on väga suur ja öösel piinavad hirmuunenäod tuleb nõu pidada psühhoterapeudiga (Udam 2000).

Mere (2000e) järgi on hirm osa arengust, mis tekib umbes 7. elukuul lahutamiskartusena (hirm, et ema läheb ära). Hirmu vastu aitab rahulik rääkimine ja selgitamine.

Lastevanematele räägitakse ka psüühikahäirete kujunemisest ja nende võimalikest tekkepõhjustest (Järve 1990); eraldi leiab käsitlemist laste ja noorte depressioon ning antakse nõu, kuidas suhelda depressiivsete isikutega (Holvandus 2000b).

Hüperaktiivne laps

Arvatakse, et aktiivsus- ja tähelepanuhäire on päriliku eelsoodumusega, mida võivad halvendada ebasoodsad keskkonnamõjud, eriti pereprobleemid ja kehvad kasvutingimused. Täiskasvanud kipuvad suhtuma neisse lastesse kui kasvatamatusse ja karistama, kuid see võib tekitada vaid alaväärsustunde ja madala enesehinnangu. Lapse aitamisel on oluline võimalikult vara sekkuda. Laas (2000) soovib juba 2. aastast last jälgida - muret tasub tunda siis, kui laps ei suuda mängule keskenduda, vaid muudab pidevalt tegevust ega kasuta mänguasju sihipäraselt. Varasematel aastatel hüperaktiivsetest lastest ei räägitud, ilmselt neid ka väga palju ei olnud.

Kuigi hüperaktiivsusest räägitakse ajakirjanduses aasta aastalt üha rohkem ja jääb mulje, et sellise diagnoosiga lapsi on palju, siis tehlikult see nii ei ole. Hüperaktiivsuse sündroomi puhul on tegemist kroonilise käitumishäirega, mitte kasvatamatu ja sõnakuulmatu lapsega.

Murdeiga ehk puberteet

Kolme aastat ühendavad soovitusel on mitte suhtuda murdealisse nagu lapsesse vaid pigem võrdsesse, varuda suhtlemiseks kannatlikkust, sõbralikkust, mõistvust ja osavõtlikkust, mitte suhtuda üleolevalt, mitte arvustada. Liigse hoolitsuse ja muretsemise ning moraali lugemisega tõukavad vanemad teismelist endast kaugemale, aitab neile järk-järgult suuremate vabaduste andmine. Reeglite kehtestamisse soovitatakse kaasata ka teismeline ning autonoomia ergutamiseks küsida lapse käest ka tema arvamust. Teismeele soodsa arengu eelduseks on head kasvutingimused lapsepõlves.

Vanemad peaksid arvestama lapse vajadusi ja huve (Holvandus 2000a), samas on neil õigus teada, kus ja kellega laps väljas käib ning kuna koju saabub (Torim 2000, Holvandus 2000a). Murdealiste unedefitsiidi likvideerimiseks soovitab Rabenschlag (2000) ühel või kahel õhtul nädalas enne kella 22 magama heita ja lisaks kasutada „Uneaknaid“ ehk ühetunniseid uneintervalle, mil magamajäämine õnnestub eriti kiiresti päeval lühiuinakute tegemiseks.

Mehilane (2000b) vahendab E.Eriksoni psühhosotsiaalse arengu mudelit, mille järgi on inimese kasvuperioodil usaldus normaalse psüühilise arengu aluseks. Vanusegruppi 12-18 eluaastat nim Erikson identiteedi *versus* rolli segasuse perioodiks – lapsel tuleb leida vastus küsimusele, kes ma olen ja kelleks tahan saada (oma identiteet). Vanema ülesandeks on säilitada kontroll, kuid tagada teismelisele järjest rohkem vabadust ning iseseisvust. Kontrollist loobumise protsess on järk-järguline. Probleemidele otsese reageerimise asemel peaksid vanemad küsima esmalt teismelise arvamust (Gray 2000).

Höbe (2008) uuris oma seminaritöö raames eesti koolilapsi 6.-12. klassini eesmärgiga välja selgitada, mismoodi saavad teismelised aru iseseisvusest. Selgus, et nii enda kui ka teiste tajumisel pidasid vastajad iseseisvuse all silmas ise otsustamist, ise hakkama saamist, vabadust tegutseda oma tahtmise järgi, enda eest vastutamist, teistest mittesõltumist, ise tegutsemist, enda eest seismist, majandusliku mittesõltumist vanematest, omaette olemist, liikumisvabadust ja vanemate poolset kohtlemist täiskasvanuna. Ehk lühidalt on teismeliste arusaamad iseseisvusest

enamasti seotud isikliku kompetentsi ja kontrolli tajumisega ning edaspidiseks eluks tähtsate otsuste vastuvõtmisega. Tegelikult kajastavad ka erinevate aastate nõuanded suuremat osa uuringus välja tulnud iseseisvuse tajumise ilminguid, seda, mille poole teismeline püüdleb ja mida järk-järgult saavutada püüab.

Seksuaalkasvatus

Seksuaalkasvatuse teemal ilmunud kahe raamatu erinevus seisneb lastele seksuaalsusest rääkimisel kasutatavas sõnavaras. Oja jt (1990) pakuvad välja erinevaid termineid, Almann (2000) kasutab enamasti täiskasvanute maailmast tuntud sõnu. Lapse küsimustele tuleb anda ausad ja eakohased vastused – vanusepiire ei ole. Tuleb selgitada, et seksuaalsus on bioloogiline vajadus ja kuulub inimese normaalsete eluavalduste hulka. Lapse vanemaks saades, peavad suurenema ka teadmised, mille mõjul väheneb asjatu hirm ja väheneb ka järeleproovimise soov. Rääkida tuleks lihtsalt, arusaadavalt, otstarbekas on hakata kasutama, nii vara kui võimalik, vastavate kehaosade õigeid nimetusi. Raamatute tugevaks küljeks on näidisselgitused lapsi enim huvitavate teemade kohta, nt. mis on emakas, kust tuuakse väikesi lapsi, kuidas laps üldse tekib, kuidas laps sünnib, miks mul on naba jne. Lapsi tuleb hoiatada ka seksuaalkurjategijate eest. Usalduslikud suhted lapsevanematega, avatud ja emotsionaalsed suhted perekonnas, karmide karistuste puudumine, täiskasvanute valmisolek avameelselt arutada lastega neile muret tekitavaid delikaatseid probleeme – kõik see aitab lapsel kujundada seksuaalsusesse normaalset suhet. Lapse sooline areng on pidev protsess, mis lülitub igapäevasesse kasvatustegevusse.

Roots (1980) räägib soovimatust rasedusest ajalisele kontekstile omaselt asju otse nimetamata, kuid tema sõnum lastevanematele on selge ja aegumatu, öeldes, et vanemate ülesanne on sellest oma tütardele aegsasti rääkida, muidu kasvatame vastutustundetuid noori emasid, kes hülgavad oma lapsed.

Uni ja lapse magama panemine

Sumberg (2000) tutvustab B.Spocki seisukohta, lasta lapsel nutta kuni ta uinub; Ferberi soovitus patsutada nutvat last rahustuseks ja lahkuda toast korrates seda kuni laps uinub ning W.Searsi arusaama, et on tunduvalt jätta laps end magama nutma - lapsi tuleb hoopis magama aidata, mitte panna. Soovitus leida lapsele kindel õhtune rituaal, mis soodustab väikelapse

magama panekut, harjumuste ja reeglite omandamise olulisust, mis kergendavad kõigi osapolte elu, propageerivad Sumberg (2000); Mangus jt. (2000); Rabenschlag (2000) jt. Üldiste nõuannete hulka kuulub ka soovitus magavat beebit söögiaegadel mitte äratada. Imikute vabatoitmise metoodikat pooldavad kümne aasta taguse rangelt kella järgi toitmise asemel ka Levin jt (2000). Viimasele seisukohale vastupidisel arvamusel on Tammiste (1980), rõhutades vajadust režiimist kinni pidada ja laps vajadusel söögiajaks äratada. 1980. aastast pärineb ka soovitus mitte kujundada uinumise kiirendamiseks välja lisaharjumusi (kiigutamist, kussutamist, piima andmist jne), millest on hiljem last raske võõrutada. Laps uinub ruttu vaikselt ja harjumuspäraselt kohas pärast sööki (Samarüütel 1980).

Toas magagu imik ainult oma voodis (Tammiste 1980). Rabenschlag (2000) toonitab aga, et esimesed kolm kuni kuus kuud võiks laps magada ema voodis, mis võimaldab emal paremini tähele panna lapse uneperioode ja muidki vajadusi. Ema peaks kujundama enda elurütmi lapse vajadustest lähtuvalt, mitte vastupidi nagu väidab Tammiste (1980). Ülipeen märgisüsteem, mille abil ema ja laps unes ettevaatusega teineteisele reageerivad tagab imikule võimalikult suure läheduse ja turvalisuse. Lapse öist rahutust põhjustavad sage magamisasemete vahetamine (laps uinub nt diivanil ja seejärel tõstetakse voodisse), imiku pindmisest unest ärkamisele reageeritakse toitmise või intensiivse suhtlusega (Rabenschlag 2000).

Siin tulevad selgelt välja oma ajastule iseloomulikud hoiakud ja tõekspidamised. 1980. aasta kindlad reeglid ja režiim ning 2000. aasta läänelik ja vabam suhtumine leida emale ja lapsele parimad võimalused nautimaks koos lähedust ja kohandades end lapse järgi. Ühtne seisukoht puudub selles, kas imik peaks magama oma voodis või vanemate kõrval.

Juba lapse esimestel elunädalatel peaks ema määrama kindla aja, mil laps saab suurema sööma ja mil ema ise tahaks magama minna (Rabenschlag 2000). Valitud ajast tuleb kinni pidada lapse unerütmi kujunemiseks ning emale rahuliku une võimaldamiseks. Pärast öist söögikorda ei tohiks imikut enam äratada. Kui imik öösel ärkab, tuleks teda silitada, suigutada ja rahulikult rääkida toitmise asemel näitamaks, et kaitstuse ja hoituse tunne ei ole sama mis täiskõhutunne. Pärast kuuendat elukuud saab imik hakkama ilma öiste söömaegadeta. Ta peab aga oskama iga nelja tunni tagant ise uuesti magama jääda. Lapse nutt ja kisa, mis tingimata nõuab ema vastust, ei tähenda sel juhul mitte nälga, vaid kindluse soovi – nagu ka õhtuse magamajäämise puhul.

Rabenschlag (2000) tutvustab Freiburgi liivakella meetodit, mille kasutamiseks peab laps olema vähemalt 12 kuud vana ja mille tulemusena peaks laps oskama ise magama jääda ja öösel ise uinuda. Unekooli teema on ka täna äärmiselt aktuaalne. Laas (2012) tutvustab viit erinevat unekooli meetodit, millest osad sarnanevad Freiburgi meetodiga ja põhinevad lapse mõneks ajaks nutma jätmisel, teised toetavad veenmist ja meelitamist, et laps ise magama jääks. Kõik põhinevad vanema järk-järgulisel distantseerumisel. Uneassotsiatsioonide teket soovitati vältida juba 1980. aastal ja seda soovitatakse teha ka tänapäeval.

Lahusoleku õppimine on keskne teema teisel ja kolmandal eluaastal. Ka magamajäämise oskus on seotud lahusolekuga. Lahusolekut peaksid lapsed õppima päeval, mitte alles magamajäämisel. Kui laps kipub vanemate voodisse, tuleb ta rahulikult ja järjekindlalt oma voodisse tagasi saata, sest tegu on lahusolekuhirmust ülesaamisega (Rabenschlag 2000).

Kõne areng

Kõne omandamise teooriatest tuntumad on õppimisteooria (B. Skinner), mille järgi on oluline keskkonna mõju ning keele õppimine põhineb mudeldamisel, imiteerimisel, harjutamisel ja valikulisel sarrustamisel; kõneorgani teooria (N. Chomsky jt), mille järgi kõne omandatakse tänu kaasasündinud keelespetsiifilise mehhanismi olemasolule ehk keele omandamise süsteemile; kognitiivse teooria esindajad J. Piaget, Sinclair-de-Zwart jt. väidavad, et keeleline areng sõltub kõigepealt lapse kognitiivsest arengust. Piaget` teooria järgi omandab laps keele sensomotoorses staadiumis aset leidva arenguprotsessi lõpuleviimise kaudu. Kõne arengu ja keele omandamise eelduseks on lapse oskus kasutada sümboleid (Butterworth jt. 2002).

J. Bruner (1975; viidatud Butterworth jt. 2002) väitis, et see, kuidas väikesed lapsed kõnet mõistma ja ise rääkima hakkavad, sõltub sotsiaalsest kontekstist, milles lapsed inimesi rääkimas kuulevad. Bruner viitas sellele, et vanemad räägivad oma lastega sündmustest ja objektidest, millega laps parajasti kokku puutub. Bruneri nendest seisukohtadest lähtuvad minu arvates Einon (2000), Mere (2000c, 2000b), Kelder (1980), Maansoo (1980). Lapse kindel, kaitstud olek ema vahetus läheduses tagab lapse närvisüsteemi optimaalse seisundi, mille tõttu laps võtab hästi vastu talle pakutavaid muljeid välismaailmast. Üks kõige olulisemaid laste õige kõne eeldusi on lapsi ümbritsevate täiskasvanute selge, ilmikas ja grammatiliselt õige kõnekeel. Kõneorganite treening peab algama juba imikueas, et õigeaegselt hakkaksid moodustuma

esimesed sõnad (Kelder 1980, Tammiste 1980, Einon 2000, Mere 2000c, 2000b). Laste kõne arengu kolm esimest perioodi langevad esimesse kolme eluaastasse. Need on: häälikuline periood (koogamine ja lalisemine), sõnalise arengu periood (üksikud sõnad) ja lause periood (2 ... 3 ja enama sõnalised lihtlauseid). Ainult viimane, neljas, s.o. jutustamise periood (kõrvallause moodustamine), saab alguse kolmanda eluaasta lõpus. Järelikult on kõne arendamine kolme esimese eluaasta kestel väga oluline. 2.-3. aastaste laste kõnes esinevaid vigu tuleb vahel parandada ennetades grammatiliste vigade süvenemist. Kuni 1,5. aastaste lastega suheldes võib kasutada lihtsustatud vorme paralleelselt õigetega (Kelder 1980, Tammiste 1980).

Lastevanematele suunatud nõuannete osas ei esine aastate lõikes olulisi erinevusi. Kõne arendamiseks soovitakse juba sünnist alates lapsega palju rääkida. Enamasti ollakse seisukohal, et lapse 1.-1,5. aastaseks saamiseni võib kasutada ka sõnade lihtsustatud vorme koos õigete sõnadega ning et see ei muuda lapse keele omandamist raskemaks. Viimastel aastatel rõhutatakse küll rohkem lapsele kohandamata kõne tähtsust.

Mäng ja mänguasjad

Alla kaheaastaste laste uurimismängu eesmärgiks on ümbritseva keskkonna tundmaõppimine, mida mõjutab vanemate positiivne reaktsioon (Kees 1990). Selleks tuleb luua lapse arengutasemele vastav mänguasjade valik. Lapse enda tekitatud helid (nt kahe asja kokkulöömisel) on kõige olulisemad. Erinevad mängud arendavad lapse juures erisuguseid valdkondi. Leppik (2000) annab loetelu, kui vanad lapsed milliseid mängu mängivad ja mänguasju vajavad, alustades lapse esimestest elukuudest ja mänguasjadest, mida saab kompida; edasi muutub oluliseks kooordinatsioon ja see, mida laps mänguasjaga teha saab ja suudab; 3.-4. aastane laps imiteerib mängus täiskasvanute tegevusi ja suhteid; rollimängudes jäljendatakse koos mängukaaslastega täiskasvanuid, oluline on omavaheline suhtlemine, ja mitmesuguste reeglite täitmine; eelkoolieas muutub keerukamaks lapse käeline tegevus, mis on seotud omakorda vaimse tegevusega - selleks sobivad konstruktori- ja legomängud, mis arendavad ka mõtlemist (fantaasiat, funktsionaalset mõtlemist jne). Keskastmeõpilasi arendavad intellektuaalselt lauamängud, eriti kabe ja male. Mängides areneb laps nagu iseenesest.

Karu-Espenberg (2000a, 2000b) tutvustab 2.-4. aastaste laste loovuse ja käteosavuse arendamiseks voolimist ja joonistamist, pappkaartidel kujutatud kehaasendite reaalselt

jäljendamist ning saladuslikku kotikest, millest laps võtab pihku eseme ja katsub eset nägemata ära arvata, et mis see on. Laiemalt võttes on need soovitusel kooskõlas 1980. ja 1990. aasta soovitustega, milles rõhutatakse (Koolieelik, mäng ja kasvukeskkond 1990; Leppiman 1990a; 1990b; Tammiste 1980; Kala 1980 jt), et lastele ei ole vaja kalleid mänguasju, mis lapse eest mängu ära mängivad, vaid midagi, millega mängides saab oma fantaasiat rakendada. Sellisteks mänguasjadeks soovitab Kala (1980) plastiliini ja konstruktoreid. Arendavateks mängudeks 2.-4. aastastele soovitab Karu-Espenberg (2000a, 2000b) geomeetristest kujudest pilte; võrdlusemänge suur, keskmine või väike; ühesuguste asjade leidmist jne. Fantaasia rakendamise võimaluste avardamist soovitab ka Mika Käränen (Kivisalu 2012), kes näitab, et vähemalt 1980. aastast tänaseni ei ole see seisukoht laiatarbekirjanduses muutunud, soovitades kallite plastikust mänguväljakute asemel jätta lastele tükike tühja maad, sest: „Tühermaal saavad lapsed mängides luua oma maailma, oma salakohad. Seal on porised rajad, mida keegi pole kaardistanud. Seal on elus loodus. ... Kuna seal pole spetsiaalseid mängutarbeid, mõtleb laps välja oma mängud ja vahendid.“ (Kivisalu 2012: 19).

Steineri-pedagoogika eristab esimese 6.-7. eluaasta jooksul kolme mängu etappi:

I (kuni 3. eluaastani). Laps jälgib ema ja hakkab üha enam jäljendama tema tööd.

II (umbes 5. eluaastani). Tekib vajadus omaette tegutseda ja mängida. Looduslike mänguasjade (oksad, käbid, kivid, lapid, vill, merekarbid jm) abil on võimalik suunata last loovale tegevusele.

III (algab umbes 6. eluaastast). Lapsed vajavad samaealisi mängukaaslasi (Leppiman 1990a) .

„Lastel on sageli nii tugev fantaasia, et nad peavad rohkem lugu kõiksugusest „prahist“ kui ilusatest poemänguasjadest. Lapsed mängivad ema, kellel lapseks on rätiku sisse mähitud padi, nad seovad nõõri kortsunud lehe ümber ja talutavad seda koerana.“ (Leppiman 1990a: 37).

Ilmselt on siin nii Piaget kui Vögotski teooria kohaselt tegemist sellega, et esialgu representeerib laps kujuteldavat reaalsust tegevuse kaudu – objektide kaudu, mis toimivad rekvisiitidena (Butterworth jt. 2002). Laste tähtsaim mänguasi on nukk, mille saab rätikust ise valmistada ja millega mängudes peab laps oma fantaasiast leidma täiendust, et saada inimkuju (Leppiman 1990a, 1990b). Mängude eelistused, sisu, mänguvahendid ja rollid on muutunud vastavalt ühiskonna väärtushinnangute muutumisele (Almann 2000), samaks on jäänud soovitus, jätta lapsele mängides ruumi ja võimalusi oma fantaasia rakendamiseks.

- **Sooline identiteet**

Lapsepõlv on soorolli kujunemise aeg. Soorolli areng on seotud lapse mina-pildi kujunemisega (Allmann 2000). Tüdrukute ja poiste käitumise erinevus ilmneb juba paari nädala vanuses, lisaks soodustab erinevuste süvenemist ka vanemate käitumine. Kuna tüdrukud reageerivad rohkem sõnadele, kipuvad vanemad nendega rohkem rääkima ja nii arenebki tüdrukute sõnaosavus veelgi. Poissbeebidele annavad vanemad rohkem vabadust. Tegelikult peaks olema vastupidi: kuna poistel keeleline areng on nõrgemal järjel, oleks vaja neid hoopis verbaalselt virgutada. Tüdrukud samastavad ennast emaga ja poisid isaga (Levin jt 2000). Kuigi siin rõhutatakse tüdrukute suuremat sõnaosavust, siis 8.-16. kuu vanuste eesti laste uurimuse puhul (Kaljumäe 2008) on kõne arengut kõige enam mõjutavateks teguriteks vanusega kaasnevad arengulised muudatused. Kinnitust leiab Hyde ja Linni (1988; viidatud Kaljumäe, 2008) väide sooliste erinevuste harva ilmumise kohta: on võimalik näidata tüdrukute mõningast edumaad rääkima hakkamisel, kuid see edu ei ole märkimisväärne.

Vanemad teevad valesti kaitstes tüdrit ega luba tal riske võtta; keelates pojale nutta, kui ta haiget saab; rääkides tüdrega ja lugedes talle ette rohkem kui pojale; oodates tütrelt, et ta enda järelt koristaks, kuid poisilt seda ei nõua; kallistades ja hellitades tüdrit rohkem kui poega jne (Mere 2000b). Poiste motiveerimiseks tuleb vanematel jagada neile rohkem usaldust, heakskiitu ja tunnustust; tüdrukutele aga rohkem hoolitsust, mõistmist ja lugupidamist (Gray 2000).

Mängul on poiste ja tüdrukute kasvatuses soorolli kujunemisel tähtis koht. Lapsel on oluline kasvada ja areneda iseendaks, olenemata soost, selleks vajab ta oma pere tunnustust ja heakskiitu (Almann 2000). Levin jt (2000), Mere (2000b) ja Almann (2000) on ühel arvamusel, et kuigi juba beebieas on poiste ja tüdrukute käitumises märgata erinevusi, siis soorollide iseloomulik käitumine ei pea lapse jaoks olema üheselt määratletud. Tüdrukud ja poisid võivad mängida samasuguseid mängu, neil võivad olla sarnased harrastused ja vastassoole mõeldud mänguasjad. Vanemad ei pea laste soolisi erinevusi oma käitumise ja sõnadega pidevalt rõhutama. Kuid paraku seda ikkagi tehakse, saates tüdrukud lasteaeda roosas printsessikleidis, milles ei saa ei istuda ega astuda, mängimisest rääkimata. Samuti kuuleb sageli ka tänaste emade suust oma pojale öeldavat nõukogude aja pärandina juurdunud repliiki: „Mehed ei nuta!“.

Soorolli kujunemise bioloogiline teooria tugineb geneetilisele erinevusele ja sellele, kuidas lapsed identifitseerivad end alateadlikult samasoolise vanemaga. Sotsiaalse õppimise

teooria keskendub soorolli võimendamisele läbi välismõjude (mis lapsele nimeks pannakse, milliseid riideid ta kannab, millised mänguasjad tal on jne) ja läbi vanemate sarrustamise sookohase käitumise eest. Kognitiivne teooria, mille kohaselt lapse kasvav teadmine sooidentsusest ning sisemine vajadus ja väline surve on aluseks soorolliga kohanemisel. Käsitletud autoritel tundub olevat mõjutusi kõigist kolmest teooriast.

- **Loovuse arendamine**

Hans J. Eysenck (Heinla 2004) eristab oma teoorias kaht loovuse mõistet: loovus kui iseloomujoon (ehk originaalsus), mis on mingil määral olemas kõigil inimestel, ja loovus kui saavutus. Palju on potentsiaalselt loovaid ja vähe neid, kes tegelikult pakuvad oma mõtlemise ja tegevuse tulemusena välja midagi uut. Eysenck järeldab, et loovus kui saavutus on paljude faktorite korrutis. Ta jagab loovust kui saavutust mõjutavad faktorid kolme rühma: kognitiivsed tegurid, keskkonnafaktorid ja isiksuseomadused.

„Loominguliste võimete arendamine on üks tänapäeva olulisemaid kasvatustaotlusi. Loova mõtlemisvõime arendamata jätmine tähendab inimese vaimset kängujäämist ...“ (Kala 1980: 28). Soovitatakse lähtuda laste mitmekesisusest. Sarnaselt Eysenckiga on ka Kala (1980) seisukohal, ei kasvutingimused mängivad olulist rolli loovuse kujunemisel. Loovust arendavad mänguasjad, millega mängides laps oma fantaasiat rakendada saab. Igale ühiskonnale on kasuks loovate ühiskonnaliikmete suur hulk ja selleks tuleb nende kasvu rohkem stimuleerida (Kala 1980). Ilmselt kuulub sel perioodil loovate isikute stimuleerimise hulka arvukate ja tasuta kättesaadavate huvialaringide kasutamise võimalus. Loomavabadusest sel perioodil rääkida ei saanud, sest kõigil lasus tugev tsensuuri pitser. Ühetaoliseks hakati lapsi suruma lasteaiast alates, koolis pidi kõigil olema ühesugune koolivorm jne. Seega võisid loovad inimesed küll ühiskonnale kasulikud olla, kuid nende loovust hoiti tugeva kontrolli all.

Lugema õppimine

Lugema õppimisest ja selle metoodikast antakse ülevaade artiklikogumikus „Metoodilisi materjale koolieelsest kasvatuses“ (1980). Rõhutatakse vanemate ülesannet luua maksimaalsed võimalused lapse intellektuaalseks arenguks, millest olulise osa moodustab väikelapse lugemaõpetamine. Uuringutest ilmneb, et vaimsete võimete näitajad on seda suuremad, mida

varem on laps lugema õppinud. Varase lugemaõpetamise kasuks räägib kahe- ja kolmeaastase lapse piiritu teadmisjanu. Selles vanuses lapse informatsiooni vastuvõtmise võime jääb alati ületamatuks, last on sel perioodil kergem lugema õpetada kui kunagi hiljem. Varase lugemaõppimise juures on oluline, et õppimine pakuks lõbu ja iga õppimisjark peaks alati enne lõppema, kui laps soovib lõpetada. Lugemaõppimiseks tutvustatakse USA professor G.Domani välja töötatud täissõna meetodit maimiku lugemaõpetamiseks, mille metoodika põhineb sõnakaartidel - igale kaardile on kirjutatud üks sõna. Doman väidab, et seda meetodit võib hakata kasutama juba paarikuuse lapse puhul, sest lugema on võimalik õppida enne kui rääkima. Domani meetodi tutvustus 1980-nda aasta ENSV kontekstis mõjub innovaatseliselt, sest lugemaõpetamist alustati sel perioodil tähtede õpetamisest liikuva aabitsa abil ja paljud lapsed õppisid lugema alles koolis. Domani meetod tundub jätkuvalt olevat lastevanematele suunatud laiatarbekirjanduses aktuaalne, sest meetodit tutvustavad üksikasjalikult mitmed artiklid ning 110. sõnakaardiga varustatud raamatu komplekt (Karu-Espenberg, Lage 2006).

Ka kümme aastat hiljem tutvustab Kees (1990) sama meetodit, olles seisukohal, et väikelapse varane lugema õpetamine on kasulik. Kuue kuu kuni kaheaastaste laste lugemaõpetamisel tuleb kasutada täissõnameetodit. Peale teist eluaastat saab ja võib kasutada täissõnameetodi asemel või siis paralleelselt sellega analüütilis-sünteesilist häälikumeetodit, mille korral lähtutakse häälikust, häälikud ühendatakse silpideks, silbid sõnadeks. Iga sõna kirjutatakse eraldi papitükile punast värvi 12x10 cm tähtedega. Esimesed sõnad peaksid olema „ema“ ja „isa“. Paberit sõnaga „ema“, näidatakse lapsele 10. sekundi jooksul.

Laste lugema õppimise kohta pärit erinevad teooriad seletavad, kuidas lapsed inglise keelt lugema õpivad. Ühe mõjukaima teooria lõi Frith (Marsh, Friedman, Welch, Desberg 1980; viidatud Butterworth jt. 2002). Kolmefaasilise arenguteooria esimeses faasis kasutavad lapsed logograafilist strateegiat, õppides sõnu ära tundma eelkõige nende välise kuju põhjal. Domani meetod on logograafiline meetod, milles lapsed ei pööra tähelepanu üksikutele tähtedele, ega oska lugeda sõnu, mida nad ei ole varem lugema õppinud. Teises Frith'i lugema õppimise faasis hakkavad lapsed tähelepanu pöörama üksikutele tähtedele ning õpivad, kuidas tähti ja täheühendeid (grafeeme) alfabeetilist strateegiat kasutades foneemideks muuta. Viimases ehk ortograafilises faasis lahutavad lapsed sõnad ortograafilise strateegia abil ühikuteks ehk sageli koos esinevateks tähekombinatsioonideks.

Jonn

Jonn on laste vastureaktsioon avastusele, et nad ei suuda veel kõike, mida tahavad ja kapriisitsevad, sest nad ei oska oma jonnit tõkestada. Jonni kaudu kontrollib laps piire. Susi (1990a) ja Roots (1990) kajastavad Saksamaa ajakirjanduses ilmunud seisukohti, mille tuumik on sarnane Saarits (1990) käsitlusega. Vanematele tutvustatakse, et jonniiga algab 1,5. aastasel ja lõpeb lapse kolmeaastaseks saamisega, moodustades kõrgpunkti lapse teise sünnipäeva ringis. Kui 3. aastased lapsed jonnivad korrapäraselt, on tegemist „fikseeritud“ jonniga, mis on enamasti vanemate liigse järeleandlikkuse tulemus. Lapse avalikus kohas jonnides ei tohi enesevalitsust kaotada ega lapsega pahandada. Tähtis on jääda lapse juurde kuni hoo möödumiseni, ilmutades kaastunnet. Rõhk tuleb panna kokkuleppimisele, seletades, et selline käitumine meile ei meeldi ning paika panna reeglid, mis kehtivad igas olukorras. Sageli aitab lapse sülle võtmine ja eemale viimine (Susi 1990a, Roots 1990, Saarits 1990, Mere 2000d, Vaniko 2000). Tulemusi võib anda lapse tähelepanu kõrvale juhtimine. Kui vanem on järjekindel ja laps näeb, et jalgade trampimisega ei saavuta ta midagi, siis umbes 3. eluaastal õpib laps endas jonnimissoovi ise summutama. Jonni põhjustavad liikumistarbe rahuldatus, harjumatu olukord, üleväsimus, haigus, vanemate liigne või vähene tähelepanu jne (Saarits 1990). Temperamentitüüpidest lähtuvalt aitab jonniga toime tulla koleeriku rahulik ja kannatlik kohtlemine; sangviiniku suunamine uuele, huvitavale tegevusele; flegmaatikuga vasturääkimist mittetaluv ja karm toon; melanhoolikuga kindel ja rahulik kohtlemine (Saarits 1990, Vaniko 2000).

Arengu toetamine

Oluline on märgata lapse edusamme ja teda kiita (Mere 2000d). Tuleb leida aega lapse ärakuulamiseks ja tema küsimustele vastamiseks. Ülemäärased hoiatused, keelud ja piirangud takistavad lapse eneseusalduse arengut ja initsiatiivi. E.Eriksoni psühhosotsiaalse arengu mudeli järgi on usaldus normaalse psüühilise arengu aluseks. Usalduse kujunemisprotsess algab peale sünni ja sõltub suhetest last kasvatava isikuga, tavaliselt emaga. Umbusaldus kujuneb välja siis kui põhilisi vajadusi kas ei rahuldata üldse või tehakse seda ebajärjekindlalt Mehilane (2000).

- Varane seotus

Kontakt emaga loob niisuguse kindlus- ja mugavustunde, et lapse organismi kõik funktsioonid arenevad kiiremini ja paremini (Levin jt. 2000, Mehilane 2000). Kiindumus emasse kujundab kõigi tulevaste kiindumuste mudeli. Imselgelt on lastevanematele suunatud varase seotuse nõuandeid kõige enam mõjutatud Bowlby (1936; viidatud Butterworth jt. 2002) seotusteooria. Esimese kolme elukuu jooksul tuleks igati soodustada ema ja lapse lähedust, et psüühiline lähedus muutuks sama tugevaks kui füüsiline seotus enne sündi ja see on lapsele toeks kogu elu. Seda suhet nimetatakse „varaseks seotuseks“ (*bonding*) - otsekui vaimne nabanöör, mis toidab last veel 18 kuu jooksul. Vaimse nabanööri läbilõikamine kolmandal eluaastal on eelduseks, et väike laps saaks iseseisvaks, ega kannataks eluaeg lahusolekuhirmu all. Looduse poolt on antud kindel ja piiratud aeg varajase seotuse tekkeks (Rabenschlag 2000).

- Lasteaed ja sellega kohanemine

Kuni 3. eluaastani põhjustavad ema äraolek ja võõrad inimesed lapses hirmu, seetõttu ongi lapsel raske harjuda eluga võõraste inimeste hulgas ja võõras ümbruses (Levin jt.2000, Samarüütel 1980). Sõimepanek on lihtsam 5.-6. kuu vanuselt, sest siis ei täheldata veel valikulist kiindumust emasse ega teravalt väljendunud hirmu võõraste ees. Pärast esimest eluaastat last lasteaeda pannes on soovitatav last harjutada rahvarohkete kohtade, mängutubadega jne. (Levin jt. 2000). Detailseid soovitusi lapse lasteaia harjutamiseks jagab Samarüütel (1980), rõhudes ajastule harjumuspäraselt reeglitele ja režiimile. Sellele vaatamata on see rohkem kui 30. aasta tagune nõuanne jätkuvalt aktuaalne, nt on samad soovitused üleval ka täna Lasteaed Midrimaa kodulehel (2012). Last tuleb lasteasutusse minekuks ette valmistada, teda suure kollektiiviga järk-järgult harjutada, alustades harjutamist lasteaia vastava vanuserühma, toitmis- ja uneaegadega, mis kergendab lapse kohanemist. Esimestel päevadel tuleks harjutada varast hommikust tõusmist ja lasteasutusse minekut, laste ja personaliga kodunemist (ca 2. nädala jooksul). Esimesel nädalal ei ole soovitatav jätta last lasteaeda magama. Sisse elamine peab toimuma järk-järgult. Kohanemiseks kulub keskmiselt üks kuu. Põhikriteeriumiks lasteaia poolt või vastu peaks olema lapse võime mängida omavanustega (Rabenschlagi 2000).

Poti kasutamine. Rabenschlag (2000) arvab, et alles mõni kuu enne lasteaeda minekut võib osutada vajalikuks aidata lapsel potilkäimist harjutada. Levin jt. (2000) soovitatavad sellega

alustada pärast 7.-8. elukuud, Tammiste (1980) juba 5. elukuust. Kuna lapsed on erinevad, siis ei saagi siin ühte ja ainuõiget vanust ja soovitusi ilmselt välja pakkuda.

Arendamine

Lapse intellektuaalses arengus on määrav ümbritsev keskkond, see, kuidas lapsega suheldakse ja tegeldakse (Leppik 2000). Mehilane (2000) tutvustab lapse arenguetappe ja nende sobivat toetamist. Antakse konkreetseid juhiseid ja loetelusid, milliste lapse käitumisviiside või reaktsioonide korral oleks vaja lapsevanemal kindlasti abi saamiseks pöörduda psühhiaatri poole.

Arendamisega seotut kajastab Leppik (2000), kelle seisukohad kattuvad töös kasutatud kolme erineva aasta seisukohtadega ja annavad valdkonnast hea ülevaate:

- Eriti tähtsad on laste arendamise seisukohalt sünnijärgsed aastad (kogu koolieelne aeg üldse);
- Lapse arendamine peab olema pidev, sest eelnev etapp valmistab ette järgnevat;
- Lapse astmelise arengu puhul on tegemist ka nn kriitiliste perioodidega, kui mõne valdkonna arendamine on eriti tulemusrikas;
- Mäng koolieelsel ajal ja algklassides ning töö alates keskastmest on last erakordselt arendavad;
- Lapse drillimine on igasuguse arengu vaenlane, sest toob enesega kaasa motivatsiooni kao;
- Lapse üldise arengu aluseks on tema mitmekülgne tegevus;
- Kool ei ole kõikvõimas – see, mis on jäänud koolieelses eas arendamata, pole hiljem enam sageli kompenseeritav – iga asi omal (õigel) ajal.

Eesmaa jt (1980) järgi seisneb vanemate ülesanne lapse võimete avastamises ning kasvatuses ja treeninguga nende maksimumi saavutamises.

Meeled ja nende arendamine

Nägemise normaalne areng loob lapse mõtlemise arengu eeldused. Erksavärviliste mänguasjade riputamisest lapse vaatepiirkonda algab lapse nägemise arendamine. Nägemisteravust arendab eriti joonistamine ja muu käeline tegevus.

Kuulmine kui kõne ja õigekirja alus. Lapsega rääkimine on eelduseks, et laps üldse kõnelema hakkaks. Emakeelne laulul ja rütm muudavad teksti kergemini kuulatavaks.

Kompides õpitakse maailma tundma. Vanemate osa seisneb selles, et anda lapsele võimalus katsuda ja tunda väga erinevaid asju. Nägemisega koos loob see maailmaga tutvumiseks head eeldused ning vanemate sõnaline selgitus kindlustab lapse arengu maksimaalse tulemuse.

Arenguks on olulised ka haistmis- ja maitsmismeel, mis arenevad samuti vaid protsesside kaudu.

Lapse mootorika areng

Imprinting tähendab vastusündinu kiindumist esimesse objekti, mida ta näeb liikumas ja mida ta tunnetab. Seepärast peetaksegi kontakti (kompimine, nägemine, kuulmine) emaga lapse edasises, sealhulgas mootorika arengus väga oluliseks.

Käelise tegevusega on seotud lapse intellektuaalne areng. Joonistamine edendab käe koordinatsiooni, tugevuse tunnetust, värvide valimist. Sellega seostub ka lapse mõtlemise, nägemismälu ja fantaasia areng. Käeliste liigutuste täpsust ja koordinatsiooni aitavad arendada ka lihtsad klotsid. Ettenäitamine aitab lapse arengut kiirendada – jäljendamine (Leppik 2000).

- Imiku arendamine

1990-ndale aastale omaselt refereerib Susi (1990) Saksa ajakirjanduses ilmunut, mille põhjal laps vajab normaalseks arenguks ema lähedust. Kuna iga tita loomupärane soov on olla tihedalt vastu ema keha, tuleb imik võtta sülle nii sageli kui võimalik. Lääneliku mallina toob Susi sisse ka isade rolli, kes saavad emasid palju aidata, kandes kodus olles imikut süles, pakkudes neile soojust, hellust ja kindlustunnet (Susi 1990).

Tammiste (1980) ja Susi (1990) annavad loetelu imiku nutu põhjustest, millest kattuvad imiku nutt märgade mähkmete pärast, söögiaeg ja üleväsimus. Kolme erinevat aastat esindavate autorite (Tammiste 1980, Susi 1990, Kees 1990, Houghton 2000) ühine seisukoht on, et kui vanemad on tundlikud ja rahuldavad kiiresti oma lapse vajadused, s.h. võtavad nutva imiku sülle ja suruvad enda vastu, siis on imik rahulik ja rõõmus ning nutab palju vähem kui need imikud, kelle vanemad temast välja ei tee. Houghton (2000) tunnistab valeks ka sagedase arvamuse, et kui ema iga nutu peale kohe kohale tormab, hellitab ta lapse ära. Kees (1990) lähtub nõukogude ajale omase kuulekate kodanike kasvatamise vajadusest ja tema arvates pannakse lapse kuulekusele alus juba esimestel elukuudel, milleks on olulised lapse ja ema vahelised suhted, nende vastastikune kiindumus. Laps on kindel vanema kiindumuses, kui vanem märkab lapse hädasid ja neid õigesti tõlgendab; reageerib lapse hädadele kiiresti ja tõhusalt, nii et laps selle tagajärjel lohutust leiab; last hellalt ja õrnalt hoiab ning toidab. Lapsega koostööd tegev ema hoidub lapsele oma tahet peale surumast ja kohandab ennast lapse järgi, mitte vastupidi.

Tammiste (1980) annab ülevaate imiku arendamisest kuude lõikes kuni esimese eluaastani.
- Esimesel elukuul arendavad vaatevälja otse ette või voodi kohale riputada erksad mänguasjad.

- Teisel elukuul lapse rinna kohale käe sirutusulatusse riputatud lelusid puudutada püüdes teeb laps sirutusharjutusi ja areneb vaatamisoskus.
- Kolmandal elukuul tuleb last rohkem kõhuli panna ja õpetada mitmes suunas pead ja õlavöödet pöörama, roomama ja haarama.
- Neljandal elukuul on aeg õpetada imikut haarama nii vasaku kui parema käega, ergutada pööramist. Lapsega tuleb palju, selgelt ja aeglaselt rääkida.
- Viiendal elukuul ergutatakse last roomama. Lapsega seotud esemete ja tegevuste nimetamine suunab last kordama kuulnud silpe. Aeg on õpetada last puhtust pidama ning võõrutada lutist.
- Kuuendal elukuul õpetatakse laps tassist jooma ja ise sööma. Roomamine, pööramine, käte, jalgade ja kere lihaste töö treenib ning tugevdab lihaseid, mis on vajalikud istumisel.
- Seitsmes ja kaheksas elukuu. Esemete tutvustamisel hakake küsima *kus on?* Nimetage esemete kõrval ka kõiki tegevusi, ergutades silpide ütlemist. Kui laps suudab istuda sirge seljaga, siis õpetage teda potil käima.
- Üheksas kuni üheteistkümnnes elukuu - nüüd on kaks päevast uneaega kolme asemel. Lapse arenguks on oluline kõndida ja roomata. Lelud olgu sellised, millega saab midagi teha: üksteise sisse ja peale laduda, veeretada, lükata jne. Mängu lõpetamisel hakake õpetama lelude kokku korjamist, õpetage sõnu „palun“ ja „tänan“ (Tammiste 1980). Kuigi Tammiste annab adekvaatse ülevaate lapse arengust ja arendamisest esimese eluaastani, on siin ajastule omaselt suurt rõhku pandud imiku jaoks steriilse ja ohutu keskkonna loomisele, alustades lapseootusaegsest korteri remondist, ainult beebi päralt olevatest mänguasjadest, mis pärast iga kasutuskorda desinfitseeritakse, soovitatavalt ei ole kodus koduloomi või siis on nad teises toas ja ei puutu kokku imikuga jne. Lapse roomama hakkamise perioodist alates järgneb nimekiri asjades, mis tuleb lapse käeulatuses eemale panna, alustades kardinatelt ja juhtmetest ning lõpetades kapinuppudega. Antud mentaliteedist on vanematel inimestel raske vabaneda tänapäevalgi.

- Väikelapse arendamine

Täiskasvanu peab lapsele kannatlikkuses, tähelepanelikkuses, sallivuses ja suuremeelsuses eeskujuks olema. Teda jälgides omandab laps suhtlemisoskuse. Täiskasvanu rõõm ja uhkus väikelapse igapäevaste saavutuste üle, paneb alus lapse õppimissoovile ja –püüele.

Koolis edasijõudmine ja eelkooliiga

Esimesed eluaastad otsustavad inimese edaspidise arengu. Järelikult pannakse ka koolis edasijõudmisele alus juba väikelapseas. Väikelapse enne kooli arendamine peab olema lapse jaoks huvitav ja rõõmupakkuv, sarnanedes mänguga ning toimudes süstemaatiliselt. Ühe võime arendamine aitab kaasa teiste võimete arendamisele, sest inimese kõik omadused sõltuvad üksteisest ja on omavahel väga tihedasti läbi põimunud. Vaimsete võimete arendamisel tuleb väikelapsele jätta piiramatu vabadus iseseisvaks katsetamiseks. Kees (1990) pakub laste arendamiseks välja mänge vanusegruppide lõikes: 1,5.-2. aastased; 2.-3. aastased; 3.-4. aastased, väikelapsed ja teismelised. Väikelaste arendamine hõlmab lapse tutvustamist ka matemaatika ja füüsikanähtustega. Taju arendamiseks sobib klotsidest mitmesuguste kujundite tegemine. Visuaalset ja motoorset koordinatsiooni arendab põrandast 5cm kõrgusele asetatud 10cm laiune ja vähemalt 2,5m pikkune poom, millel laps saab käia. Mõtlemist, tähelepanu, diferentseeritud taju, aga ka lihaste koordinatsiooni ja muidki omadusi arendab mitmesuguste kujundite õõnsustesse või pesadesse paigutamine. Lapse intellektuaalse arengu huvides on soovitatav alates 1. eluaastast lastele iga päev mõni minut raamatutest ette lugeda. Lisaks pakub Kees (1990) lapsevanematele teste, mis määravad lapse lasteaia- ja kooliküpsuse.

- Arendamine teismeeas

Kuni keskastmeni arendab last mäng. Keskastmest alates (alates 12.-13. eluaastast) arendab last töö. Töö arendav mõju on intellektuaalne (mõtlemine), kõlbeline, füüsiline, sotsiaalne jne., andes inimesele (kujundades) tahtejõu, sihikindluse ja loomingulise alge. Seega peaks vanemad alates keskastmest leidma oma lapsele suveks kindla töö (Leppik 2000, Hein 1980). Tööl käimine aitab lastel iseseisvuda. Hein (1980) rõhutab, et töökasvatus algab kodust, kasvatavad kodune õhkkond, meeleolu, tavad, traditsioonid, töökspidamised. Seega ei olegi 20. aasta jooksul selles valdkonnas midagi muutunud.

Kodune kasvatus

- Lapsega suhtlemine

McKay jt. (2000) õpetavad lapsevanematele erinevaid suhtlemistaktikaid läbi praktiliste harjutuste. Lapsevanem peab oskama kuulata, ennast väljendada ning probleeme ühiselt lahendada. Tutvustatakse aktiivse kuulamise meetodit. Eneseväljenduse juures on oluline konkreetsus; momentaalsus – kui miski häirib, tuleb seda öelda kohe, ka hea käitumise eest kiita

tuleb kohe; hukkamõistust hoidumine – halb ei ole mitte laps, vaid tema käitumine; järjekindlus; eneseavamine; üle minemine aktiivsele kuulamisele, saades vastuseks „mina“-sõnumi. Soovitused on sarnased Thomas Gordoni omadega, mis on tuttavad Gordoni perekooli loengutelt. Ka Gordon õpetab aktiivse kuulamise meetodit, „mina“-sõnumite kasutamist, räägib kuulamistõketest jne. Gordoni meetodid on lastevanemate hulgas populaarsed ka täna ja tänu laialdasele kättesaadavusele on neil arvukas osalejaskond. Gordoni perekooli kursuseid tellivad mitmed firmad oma töötajatele ja koolid oma õpilaste vanematele tasuta.

Gray (2000) arvates on lapsevanemal lapsega suhtlemiseks neli astet: paluge (ärge karjuge), kuulake ja toetage (ärge pidage loengut); preemia (ärge karistage); korraldus (ärge selgitage ega ärritage). Lapsega suhtlemisel paluge, kuid ärge käskige ega nõudke; kasutage tingiva kõneviisi asemel „paluvat“; loobuge retoorilistest küsimustest; olge otsekohene; loobuge selgitustest ja loengutest; ärge kasutage tundeid manipuleerimiseks; kasutage võlusõna, mis avab tee koostööle („teeme“). Kui 1980. ja 1990. aastal üritati lapsi kontrollida nende tundeid maha surudes ja seeläbi lapsi kuulekateks kasvatades, siis McKay jt. (2000), Gray (2000) ja Mehilane (2000) suunavad lastevanemaid lastega suhtlemisel nendega koostööd tegema, kuulama nende seisukohti, kohtlema neid võrdväärseks ja pidama nendega läbirääkimisi.

- Karistamine ja selle alternatiivid

Käsitatud aastatel ollakse karistuse vastu (Roots 1980, Kees 1990, Mehilane 2000, Gray 2000), pakkudes enam-vähem sarnast aja maha võtmise meetodit nii lapsele kui ka vanemale. Karistuse alternatiiviks on laste koostööle motiveerimine preemiate abil (Gray 2000, Mehilane 2000), millest tähtsaim on verbaalne tunnustus (Mehilane 2000). Üritage tabada lapsi õigeid asju tegemas. Vigade suhtes omandage tüdinud või neutraalne hoiak ning koondage entusiasm ja positiivsed tunded edule (Gray 2000, Mehilane 2000, Kees 1990). Mida enam lapse häid tegusid esile tõstetakse, seda sagedamini neid näha võib. Kui vanemad reageerivad lapse positiivsele käitumisele, jättes negatiivse tähelepanuta, kasvabki lapse positiivse käitumise hulk (Houghton 2000). Väikelapsi aitab distsiplineerida enesekontroll, mille aluseks on teadmine, et igal tegevusel on oma loomulik tagajärg – see võimaldab lapsel kogemustest õppida ja suurendada vastutust oma tegude suhtes (Kees 1990). Kontrolli kaotanud lapsel või lapsevanemal aitab kontrolli tagasi saada ajutine eemaldumine (Gray 2000, Mehilane 2000, Kees 1990). Lapse

eraldi olemine peaks kestma seni, kuni see lapse arvates talle maharahunemiseks vajalik on (Kees 1990). Gray (2000) arvestab ühe minuti iga lapse eluaasta kohta.

- Karjäärinõustamine

Roots (1980) kirjutab ainsana karjäärinõustamisest ja sellest, et vanema sõna on sageli otsustavam laste elukutse valikul kui kutsenõustamine koolis ja kutsenõuandlates. Vanemad peaksid koostöös lapsega leidma elukutse, mille omandamiseks on lapsel eeldusi, mis on seotud ühiskonna reaalse nõudmistega mingi kategooria töötajate järele, et noor hiljem sellesse valdkonda tööle saaks. Vanemad peaksid suunama ja mõjutama last keskhariduse omandamist mitte pooleli jätma, sest sellest on saanud ühiskondlikult vajalik miinimum. Roots suunab vanemaid noorte kutsevaliku ja eluplaanide tegemist ette võtma üheskoos ja läbikaalutult, kõiki vajalikke tegureid ja reaalseid võimalusi ning noort inimest ja tema individuaalsust arvestavalt. Tegemist on küll väga oma aega kajastava õpetusega, kus on oluline riiklik tellimus jne., kuid laiemalt võttes on see aktuaalne ka täna, kus haridus on muutunud veel olulisemaks, tööjõuturul on konkurents suur ja häid kohti vähe. Ka täna on tööjõuturul valdkondi, kuhu jätkuvalt töötajaid vajatakse ja erialad, mida noorel oleks seetõttu perspektiivikas omandada.

- Isiksuse kujundamine

Metoodilisi materjale koolieelsest kasvatuses (1980) artiklikogumikus kirjutab Kees, et harmoonilise isiksuse kujunemiseks on vaja tähelepanu pöörata isiksuse kujundamise kõikidele aspektidele: bioloogilisele, sotsiaalsele ja intellektuaalsele. Sotsiaalsete vajaduste all peetakse silmas tunnustamisvajadust, kaitstusvajadust, kiindumusvajadust, iseseisvusvajadust. Lapse esimene eluaasta on otsustava tähtsusega isiksuse sotsiaalses arengus. Esimese nelja aasta jooksul areneb lapse intellekt niisama palju kui järgmise kolmeteistkümne aasta jooksul. Lapsed, keda esimesel neljal eluaastal intellektuaalselt ei arendata või kelle arengut ei soodustata, ei saavuta hilisemas eas enam seda taset, mida nende võimete väljaarendamise korral oleks võinud saavutada.

- 1980. aasta koduse kasvatuses teemalised kirjutised rõhutavad kodu ja vanemate suurt mõju lapse kujunemisele. Vastupidiselt laste pidevat arendamist nõudvatele kirjutistele, kirjutab Tuulik (1980), et normaalne laps areneb ise. Materiaalsest heaolust rohkem vajab laps armastust, kodusoojust, head perekonda, selleks peaksid vanemad leidma aega ka iseenda vajaduste rahuldamiseks ja enda arendamiseks (Tuulik 1980, Roots 1980). Tegemist on ka tänase päeva

kontekstis olulise soovitusena jätta lastele rohkem ruumi ja vabadust oma fantaasia rakendamiseks mängude kaudu ning vanematele leida aega ka enda jaoks ja oma vajadusi rahuldada, mida soovitatakse nt. Gordoni perekooli kaudu ka täna. Lapse jaoks peab aega ja tähelepanu jätkuma (Kiitam 1980). Lapses on vaja kasvatada huumorimeelt, mis aitab kanda saatuselööke, pehmed eluteel möödapääsmatuid komistusi ja ebaõnnestumisi. Huumoritunne on kaitsereaktsioon ülitugevate vapustuste vastu (Lunge 1980). Laste ja vanemate suhete põhikriteerium on vastastikune mõistmine. Last tuleb rohkem kuulata (Roots 1980).

- Varane lapseiga

„„Ei“ ütlemine on lastel teise ja kolmanda eluaasta paiku sageli otse vajaduseks: sel teel õpivad nad esitama oma soove ja väljendama oma ainulaadsust. Väikelapse selline kõnemaneeer on tema eneseväljenduse üks vorme.“ (Kees 1990: 7). Kaheaastane laps püüdleb suurema iseseisvuse poole. Last tuleb suunata ülesande lahendamisele. Sõnakuulelikkust soodustavad täiskasvanu selgitused koos põhjendustega. Väga väikeste laste puhul on tulemuslik tähelepanu suunamine vajalikule tegevusele või esemele, lapse tegevuse heakskiitmine. Harjumused ja reeglid, mida laps peab omandama, kergendavad kõigi osapoolte elu. Laps peab saama tormiliselt oma viha väljendada, kuid siiski tunda, et on olemas piir ja tunded ei ole ohtlikud. Vanem peab oskama öelda *jah* või *ei* ja julgema olla ebapopulaarne. Kui laps kogeb vastastikust mõistmist, kui ta on millegagi toime tulnud, on see tema jaoks tähtis ja see tekitab temas uhkusetunde. Umbes kaheaastaselt on paljud reeglid internaliseerunud (Mangus jt. 2000).

- Koduse kasvatusena kaheksa antireeglit

Igapäevased vead, mida vanemad oma lastega suhtlemisel sageli alateadlikult teevad:

1. Ära lase lapsel rahus olla - kontrolli teda, anna nõu, juhenda, erguta, riidle temaga, tuleta meelde, käsuta, keela, paranda ja laps ongi õnnetu.
2. Võrdle last alati endaga ja alati enda kasuks!
3. Hirmuta last - las ta elab kohutavas hirmus sinu kurja pilgu ees, solvavate sõnade ees, keeldude ees jne.
4. Vala oma viha lapse peale välja!
5. Valmista lapsele pettumusi - anna lubadusi ja ära täida neid, meelita last endale pihtima ja kasuta seda pärast tema vastu, karista teda ülestunnistuse eest jne.
6. Heida lapsele ette, et ta on tänamatu!

7. Ära usu lapsesse!
8. Jäta laps ilust ilma - lapse hing januneb ilu järele. Ilu, mida vaadata ja luua. Laps otsib ilu täiskasvanute käitumises, inimsuhetes. Olgu tema otsingud viljatud (Ruskovska 2000).

Koduse kasvatusel jagatakse veel nõu teemadel, kui meie lastest saavad perekonnainimesed (Roots 1980), üksikvanematest (Kraav 1980), üksikust lapsest (Kastepõld 2000), isa rollist koduses kasvatuses (Mangus jt. 2000, Susi 1990b). Rõhutatakse perekonnamudeli terviklikkuse olulisust (Roots 1980).

Lisaks antakse nõu väljaspool kodu tekkivate autoriteetide (Koik 2000), lastevaheliste tülide (Mäik 2000, Koik 2000), korraarmastuse toetamise (Vaniko 2000, Pere ja Kodu lugejamäng 2000), õpetajaga vastasseisu (Alasoo 2000), lastevanemate enesetäienduse Ameerika näitel (Roots 1990) kohta.

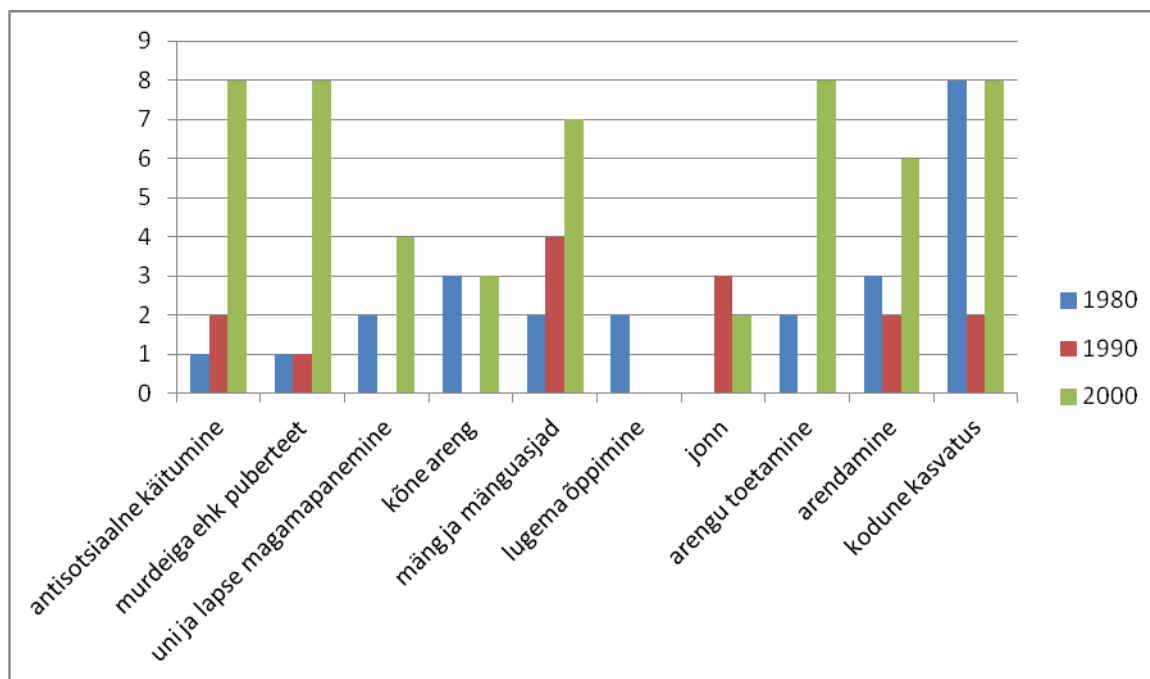
Arutelu ja järeldused

Käesoleva töö põhiline eesmärk oli uurida 1980., 1990. ja 2000. aastal ilmunud lastevanematele suunatud psühholoogia-alaseid nõuandeid laiatarbekirjanduses. Uurimus oli kvalitatiivne ja suures osas kirjeldav ja seletav ning enamuse järeldusi sai lahti seletatud juba töö põhiosas. Kuna käsitletud teemad olid erinevad ja kui ka mõne teema kohta oli kirjutisi erinevatelt aastatelt ja erinevatelt autoritelt, siis sageli kajastasid need uuritud teema mingit teist tahku ja otseselt kõrvutatavat materjali oli sellest tulenevalt vähe ja seetõttu ei esinegi erinevate autorite erinevate aastate kirjutiste vahel märkimisväärset seisukohtade erinevust. Samuti ei anna ilmselt täit ülevaadet sellest, millised seisukohad lastekasvatuses toona valitsesid lastevanematele suunatud nõuannetest ühe aasta pikkune periood, sest kuigi minu töös käsitletud laiatarbekirjanduses ilmunud kirjutiste puhul tuli välja, et aasta 1980 lastekasvatusalased nõuanded ei olnudki igas aspektis nii väga omas ajas kinni, ei saa siin tegelikult mööda vaadata tõsiasjast, et selleks ajaks oli ilmunud eesti keeles kaks trükki (1976, 1978) Benjamin Spocki raamatut „Teie laps“, mis oli oma aja lastekasvatuse piibel, mida anti edasi emalt tütrele ja mille vaimus veel tänagi lapsi kasvatatakse. Nii mõndagi tema antud nõuannetest tegelikult 1980-nda aasta kirjanduse soovitusel ei kajasta, nt lasta beebil nutta 15-25 minutit, enne kui tema juurde

minna; beebit ei tohi liiga tihti sülle võtta, muidu hellitatakse ta ära; beebi magagu kõhuli ja ainult oma voodis jne.

Lastevanematele suunatud psühholoogilised nõuanded on kõrvutatavad Abraham Maslow vajaduste hierarhiaga. Suurem enamus minu poolt käsitletud psühholoogia-alaseid nõuandeid sisaldavaid kirjutisi keskendub kas ühele või mitmele neist vajadustest, sest esmased laste nende vajaduste rahuldajad on lastevanemad. Kõige madalama astme ehk füsioloogiliste vajaduste – vee, toidu ja unevajaduse rahuldamisega tegelevad vanemad juba lapse sünnihetkest alates ja kui need vajadused ei ole rahuldatud, ei ole võimalik rahuldada ka järgnevat vajaduste astet turvalisuse vajadust ehk vajadust kaitstuse järele – lapsed soovivad, et nende elu oleks korrapärane ja stabiilne. Laps, kelle füsioloogiliste vajaduste rahuldamise eest vanemad ei hoolitse, ei tunne ennast turvaliselt. Hierarhia kolmas aste on armastus- ja kuuluvusvajadus, mis hõlmab teistega kokkukuulumise, omaksvõtu ja kuulumise vajadusi. Ka selle vajaduse rahuldamisele pannakse alus kodus, sest esimene lapse jaoks oluline rühm, kuhu ta kuulub on kodu ja perekond ja siin ongi oluline, et lapsest hoolitakse. Just teismelised tunnevad sageli, et vanematel ei ole nende jaoks aega või nad ei mõista neid ja seetõttu jääb nende armastus- ja kuuluvusvajadus kodus rahuldamata, ning nii hakataksegi otsima väljaspool kodu gruppi, kuhu kuuluda. Kui laps saabki oma baasvajadused ainult väljaspool kodu rahuldatud, siis on ka probleemid kerged tulema. Ka neljandas vajaduste aste ehk enesehinnanguvajadused tuleks rahuldada esmalt kodus. Iga laps ihkab esmalt oma vanemate, hiljem kasvatajate, sõprade, õpetajate jne heakskiitu ja tunnustust. Kui laps ei ole kodus tunnustust leidnud, on ilmselt selle tagajärjel kujunenud madal enesehinnang ja nii on heakskiitu ja tunnustust ka väljaspool kodu raske pälvida. Tunnetuslikud vajadused teadmise, mõistmise ja uurimise järele on üks enam rõhutatud nõuandeid käsitletud kirjanduses. Palju rõhutatakse, et lapsed vajavad vanemate mõistmist, et laste arengu seisukohalt on olulised just väikelaste uurimismängud ja vanemate ülesanne on lastele varakult erinevaid teadmisi jagada. Esteetilisi vajadusi sümmeetria, korra ja ilu järele, soovitatakse ka varakult lastes arendama hakata ise seejuures eeskujuga pakkudes. Eneseteostusvajaduse rahuldamisest küll juttu ei ole, kuid kui vanemad ja kodune kasvatus on andnud panuse ülejäänud vajaduste vähemalt esialgsele rahuldamisele, on lapsel võimalik ka eneseteostuse poole püüelda. Kõige lähemal on kõrgeima taseme vajaduste rahuldamisele just nõukogude aja nõuandeartiklid, milles juhitakse tähelepanu vähemalt keskhariduse omandamise

vajadusele; samuti vajadusele juba koolivaheaegadel lapsed tööle panna, et noortel kujuneks arusaam töötegemisest ja rahateenimisest ning kaoks huvi vanemate kulul veel täisealiseltki elada (Hein 1980); ning ka vanemate tegutsemine oma laste karjäärinõustajatena, et noorel õnnestuks valida potentsiaalselt õige tee, kas edasi õppides või tööle minnes.

Joonis 2: Suuremad teemadegrupid ja nende kohta avaldatud artiklite arvu ja artiklite ilmumisaasta võrdlus

Joonis 2 näitab selgelt ootuspärast tulemust, et aastal 2000 ilmus kajastatud teemade kohta kõige enam kirjutisi. Erandiks on siin kõne arengu teema, kus 1980. ja 2000. aasta tulemused on võrdsed ja sama kehtib ka koduse kasvatus teema puhul. Huvitav on kindlasti tulemus koduse kasvatus teema puhul, mille kohta oli võrdne arv kirjutisi nii 1980. kui 2000. aastal. 1980. aastal oligi just kodune kasvatus ilmselt tähtsaim teemadering, mille osas vanemaid nõustati, sest see oli ühiskonna poolt survestatud valdkond, milles nõuti kuulekate ja ühetaoliste ühiskonnaliikmete kasvatamist. 2000. aastal on koduse kasvatus teema ilmselt aktuaalne, sest Eesti Vabariigi loomisega saavutatud vabaduse tuules loobuti ka kuulekate laste kasvatamisest ja see asendati paljudes peredes ekslikult „vaba kasvatus“ nime kandva kasvatamatusena ja nimetatud aastaks oli juba näha, et selle tulemused ei ole sugugi positiivsed. Nii ongi vaja leida

nõukogude-aegse „ülima kuulekuse“ ja hilisema „vabakasvatuse“ vahepealset varianti ja siinkohal soovitabki Gray (2000) kasvatada koostööalteid lapsi, ilma nende tahet murdmata. See, millest 2000. aasta koduse kasvatuse artiklites räägitakse, ongi sama, mille poole püüdlevad ka teismelised, et neid kuulatakse, nendega arvestatakse, et neid koheldaks kui võrdseid. 1980. aasta ettekujutust lapsest iseloomustab ka hästi jooniselt välja tulnud tõsiasi, et teistel aastatel omajagu käsitlemist leidnud ja ka täna lastevanemate jaoks hästi aktuaalsel jonniteemal ei ilmu 1980. aastal ühtegi kirjutist. Jonniv laps lihtsalt ei haakunud tollase ühiskonnatüübiga, sest kuulekas laps ju ei jonninud. 2000. aasta arvukad arengu toetamise ja arendamisega seotud kirjutised iseloomustavad jälle tollast kaasaega, kus oli oluline last maksimaalselt arendada kas kodus või siis lasteaiaga paralleelselt mõne erakooli juures, et laps oleks piisavalt küps vanemate poolt soovitud eliitkooli katsete edukaks sooritamiseks tulevikus.

1980. aasta populaarseimad üldsõnalised soovitusel lastevanematele esinemissageduse järgi alustades populaarseimast:

- olla oma lastele eeskujuks
- kiita ja tunnustada oma lapsi
- leida laste ebasoovitavale käitumisele põhjus
- kuulata, mõista ja julgustada oma lapsi
- usaldagu rohkem oma intuitsiooni ja kogemusi

1990. aasta populaarseimad üldsõnalised soovitusel lastevanematele esinemissageduse järgi alustades populaarseimast:

- olla laste kasvatuses järjekindel
- pühendada oma lastele rohkem aega
- olla oma lastele eeskujuks

2000. aasta populaarseimad üldsõnalised soovitusel lastevanematele esinemissageduse järgi alustades populaarseimast:

- olla oma lastele eeskujuks
- mitte mõista hukka last, vaid tema käitumist
- kuulata, mõista ja julgustada oma lapsi

Ainus soovitus, mida lastevanematele kõigil kolmel aastal antakse, on vanemate eeskujuks olemise olulisus. Siin ei ole arvestatud ajakirja „Pere ja Kodu“ rubriigi „Tahan teada“ soovitusi.

Käsitletud materjali põhjal on 1980. aasta lastekasvatuse eesmärk kasvatada õiglaseid ja ausaid, tagasihoidlikke, abivalmis ja kuulekaid lapsi. 2000. aasta lastekasvatus püüdleb koostööaltide laste kasvatuse poole. 1990. aasta põhimõtted ei ole nii üheselt formuleeritavad, sest nii nagu aeg ise oli sotsiaal-ajaloolistest sündmustest lähtuvalt piiripealne, kõigub ka lastekasvatus siin ühelt poolt nõukoguliku kuulekate laste ja teiselt poolt lääneliku vanematega võrdsete laste, kelle tahet üritatakse mitte murda, vahepeal.

Püstitatud hüpoteesid leidsid kinnitust ainult osaliselt. Hüpotees, et kirjutiste sisu on tugevasti seotud kirjutise ilmumise aegse ühiskonnatüübi väärtustega, leidis ainult osaliselt kinnitust, sest suurem osa käsitletud kirjutiste sisust on ikkagi vaadeldav mõningaste korrektuuridega ka tänapäeval, pigem on see, mis konkreetselt ilmus, seotud oma ajaga, sest 1980. aastal ilmus ainult eesti autorite kirjutisi ja 1990. aastast hakati vähemalt ajakirja veergudel oma kirjutiste aluseks võtma välismaiseid allikaid ja aastal 2000 ilmub juba palju tõlkekirjandust, mis kajastabki teise kultuuriruumi põhimõtteid. Teine hüpotees kirjutiste hulga suurenemise kohta aastate lõikes leidis kinnitust selles, et aastatega 1980 ja 1990 võrreldes suurenes nõuandvate kirjutiste hulk hüppeliselt aastal 2000, jäädes eelnevatel aastatel pea-aegu samaks.

Kirjutiste analüüsi tulemusena võib järeldada, et kuigi uuritud aastate kirjutistes kajastatud väärtushinnangud ja hoiakud on ilmselgelt mõjutatud oma aja ühiskondlikest ja poliitilistest sündmustest ning tõekspidamistest ja ka kultuurilisest kontekstist, on siiski valdav osa nõuannetest ka tänapäeva lastevanemate jaoks aktuaalsed, sest tegelikult on ju nende eesmärk pakkuda lastevanematele erinevaid seisukohti ja mõtlemisainet, lõpliku otsuse, millest juhinduda, teeb lapsevanem ikkagi ise, kasutades muuhulgas oma intuitsiooni. Ükskõik, kui palju häid nõuandeid käsitletud aastatel ka ei jagatud, taandub kõik ennekõike töö alguses olevale Levi (1987) tsitaadile – kõige tähtsam on lapse jaoks ema, isa, nende hing, jagamatu olemus ja terviklikkus. Edaspidi oleks huvitav võrrelda erinevatel aastatel käsitletud teemasid, kirjutiste arvu ja nende sisu teiste endiste idabloki maade, eriti teiste Balti riikide materjalidega, mis ei ole aga enam selle töö teema.

Kirjanduse loetelu

- Alasoo, A. (2000). Õpetaja ei salli mind. Pere ja Kodu, 11, lk 12-14.
- Almann, S. (2000). Laps ja seksuaalsus: miks? Millal? Kuidas? Tallinn: Ilo.
- Antsov, A. (2000). Teismelise rist ja viletsus. Pere ja Kodu, 10, lk 24-26.
- Butterworth, G., Harris, M. (2002). Arengupsühholoogia alused. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Eesti NSV. (2012). Vaba entsüklopeedia. [www] http://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_NSV
(16.04.2012).
- Einon, D. (2000). Meie tark laps: kuidas oma last arendada ja julgustada, et ta sünnist kuni kuuenda eluaastani võimalikult palju õpiks. Tallinn: Maalehe Raamat.
- Elliott, M. (2000). Kiusamine. Tallinn: Koolibri.
- Erb, Helmut H. (2000). Vägivald koolis ja kuidas end selle eest kaitsta. Odamees OÜ.
- Gray, J. (2000). Mehed on marsilt, naised on veenuselt ja lapsed on taevast: kuidas positiivseid kasvatusmeetodeid kasutades tagada lastepoolne koostöövalmidus ning süvendada nende enesekindlust ning osavõtlikkust. Tallinn: Sinisukk. Tallinn: Pakett.
- Hayes, N. (2002). Sotsiaalpsühholoogia alused. Tallinn: Külim.
- Hein, M. (1980). Armastus algab kodust. Nõukogude Naine, 10, lk 7.
- Heinla, E. (2004). Unustatud loovus. [www] <http://haridus.opleht.ee/Arhiiv/092004/lugu2.pdf>
(1.03.2012).
- Holvandus, S. (2000a). Hormonaalne plahvatus. Kodutohter, 1, lk 20-22.
- Holvandus, S. (2000b). Mis on lapsukestel muret? Kodutohter, 1, lk 12-17.
- Houghton, B. (2000). Hea laps: kuidas sisendada lapsesse arusaamist heast ja kurjast. Tallinn: Varrak.
- Höbe, E. (2008). Teismeliste arusaamad iseseisvusest. Tartu Ülikool. [Seminaritöö]. Tartu.
- Järve, L. (1990). Teisel pool. Noorus, 1, lk 15-17.
- Kala, U. (1980). Kas kohanduv või loov laps? Nõukogude Naine, 11, lk 28-29.
- Kaljumäe, K. (2008). Eesti laste esimesed sõnad. Tartu Ülikool. [Seminaritöö]. Tartu.
- Karu-Espenberg, K. (2000a). Mängime põnniga koos. Pere ja Kodu, 10, lk 22-23.
- Karu-Espenberg, K. (2000b). Mängime põnniga koos II. Pere ja Kodu, 11, lk 28-29.
- Kastepõld, K. (2000). Plusside kõrval on ka miinuseid. Kuidas kasvatada üksikut last? Pere ja

- Kodu, 11, lk 23.
- Kees, P. (1990). Täiskasvanu ja väikelaps: nõuandeid väikelapse kasvatamiseks ja arendamiseks. Tallinn: Valgus.
- Kelder, E. (1980). Laste kõne arendamine esimesel kolmel eluaastal. Metoodiline materjal. Eesti NSV Haridusministeerium: Tallinn.
- Kiitam, A. (1980). Ah et ei ole aega! Nõukogude Naine, 3, lk 5-6.
- Kivisalu, K. (vahendanud) (2000). Maailm muutub selgemaks. Pere ja Kodu, 12, lk 25-26.
- Kivisalu, K. (2012). Puu otsas võiks ikka ronida saada. Pere ja Kodu, 4, lk 18-22.
- Kivistik, A. (1980). Keskkonnatingimused ja võimete areng. Psühholoogia ja kool, koostanud J.Sõerd. Eesti NSV Haridusministeerium, Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku uurimise Instituut, lk 46-52.
- Kikas, E. (2000). Tahan sulle öelda... . Pere ja Kodu, 1, lk 22.
- Koik, A. (2000a). Vanaisa, MacGyver ja teised. Pere ja Kodu, 1, lk 16-17.
- Koik, A. (2000b). Tüliõun liivakastis. Pere ja Kodu, 7, lk 22-23.
- Koolieelik, mäng ja kasvukeskkond: koolieelse kasvatus kateedri teaduslike tööde temaatiline kogumik / E.Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut. (1990). /Vastutav toimetaja T.Tulva. Tallinn: Tallinna Pedagoogiline Instituut.
- Kraav, I. (1980). Üksikvanema laps. Nõukogude Naine, 6, lk 24-25, 28.
- Kurismann, T. (2007). Eesti keelse psühholoogia-alase kirjavara algus. Tartu Ülikool. [Seminaritöö]. Tartu
- Kuurme, T. (1980). Abielu, mis vajab abi. Nõukogude Naine, 1, lk 9-10, 19.
- Laas, M. (2000). Hüperaktiivne laps. Tervis, 5, lk 48-50.
- Laas, M. (2012). Unekooli poolt ja vastu. [www] http://naistemaailm.ee/artiklid/39864/unekooli_poolt_ja_vastu.html?art_magaz=9 (04.04.2012)
- Lage, M., Karu-Espenberg, K. (2006). Õpime lugema. Tallinn: Ajakirjade Kirjastus.
- Lepik, S. (1980). Kõnelus kõlbelisest hoiakust. Nõukogude Naine, 1, lk 12, 19.
- Leppik, P. (2000). Lapse arendamine. Lapse arendamine ja õpetamise probleeme koolis. Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 13-84.
- Leppiman, A. (1990a). Lapsele omavalmistatud nukk. Haridus, 9, lk 37-39.

- Leppiman, A. (1990b). Lapsele omavalmistatud nukk. Haridus, 10, lk 47-50.
- Levi, V. (1987). Mittestandardne laps. Tallinn: Valgus.
- Levin, A., Kagan, V. (2000). Laps, perekond ja meditsiin. Tallinn: TEA.
- Liiväär, E. (2000). Teismeline kirjutab murekirju. Kodutohter, 1, lk 44-45.
- Lunge, A. (1980). Emotsioonide psühholoogia. Tallinn: Valgus.
- Lasteaed Midrimaa. (2012). Luunja Lasteaed Midrimaa [www] <http://midrimaa.luunja.ee/?id=9>
(17.05.2012)
- Maansoo, V. (1980). Vastuseks küsijale: „mamma“ ja „papa“ lapse kõnepruugis. Nõukogude Naine, 7, lk 17.
- Mangus, K., Martell, B. (2000). Psühhoanalüütiline arengukäsitlus 0-20 eluaastani. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- McKay, M., Davis, M., Fanning, P. (2000). Suhtlemisoskused. Lapsega suhtlemine. Väike Vanker. lk 231-248.
- Mehilane, L. (2000a). Laste ja noorukite psüühikahäiretest. Laste vaimne tervis: artiklikogumik. Tartu: Paar OÜ, lk 15-34.
- Mehilane, L. (2000b). Perekond ja laste vaimne tervis. Laste vaimne tervis: artiklikogumik. Tartu: Paar OÜ, lk 5-14.
- Mere, E. (2000a). Erinev sugu, sarnane kasvatus? Pere ja Kodu, 3, lk 24-26.
- Mere, E. (2000b). Esimene sõna. Pere ja Kodu, 9, lk 42-43.
- Mere, E. (2000c). Ihhi ja uhhuu õpetavad rääkima. Pere ja Kodu, 2, lk 42-43.
- Mere, E. (2000d). Jonn tahab jonnimist. Pere ja Kodu, 4, lk 44-45.
- Mere, E. (2000e). Jänesest lõviks. Pere ja Kodu, 6, lk 18-20.
- Mere, E. (2000f). Kasvab väike abiline. Pere ja Kodu, 5, lk 22-23.
- Merimaa, M. (2005). Televisioon ja laste agressiivne käitumine. Tartu Ülikool. [Seminaritöö]. Tartu.
- Metoodilisi materjale koolieelsest kasvatuses. (1980). /Koostanud V.Eesmaa ... jt. Tallinn: Eesti NSV Haridusministeerium.
- Montonen, R. (2000a). Tahan teada. Pere ja Kodu, 1, lk 8-9.
- Montonen, R. (2000b). Tahan teada. Pere ja Kodu, 2, lk 8-9.
- Montonen, R. (2000c). Tahan teada. Pere ja Kodu, 3, lk 8-9.

- Montonen, R. (2000d). Tahan teada. Pere ja Kodu, 4, lk 8-9.
- Montonen, R. (2000e). Tahan teada. Pere ja Kodu, 5, lk 8-9.
- Montonen, R. (2000f). Tahan teada. Pere ja Kodu, 6, lk 8-9.
- Montonen, R. (2000g). Tahan teada. Pere ja Kodu, 7, lk 8-9.
- Montonen, R. (2000h). Tahan teada. Pere ja Kodu, 8, lk 8-9.
- Montonen, R. (2000i). Tahan teada. Pere ja Kodu, 9, lk 8-9.
- Montonen, R. (2000j). Tahan teada. Pere ja Kodu, 10, lk 8-9.
- Montonen, R. (2000k). Tahan teada. Pere ja Kodu, 11, lk 8-9.
- Montonen, R. (2000l). Tahan teada. Pere ja Kodu, 11, lk 8-9.
- Montonen, R. (2000m). Tahan teada. Pere ja Kodu, 12, lk 8.
- Mälk, M. (2000). Nagu kass ja koer Pere ja Kodu, 2, lk 20-21.
- Oja, S., Suurorg, L., Sirge, V. (1990). Nõuandeid lapsevanemale seksuaalkasvatuse vallast. Metoodiline kiri. Tallinna Kesklinna Lastepolikliniku „VIKO“ töörühm. Tallinn
- Perekool. (2012). Perekool. [www] <http://www.perekool.ee/> (21.02.2012).
- Post, E. (2000a). Suu suitseb. Pere ja Kodu, 5, lk 27-28.
- Post, E. (2000b). Ühesilmaline sõber. Pere ja Kodu, 5, lk 12-14.
- Pullerits, M. (2012). Varased rahvuslikku iseloomu käsitlevad eestikeelsed psühholoogia-alased kirjutised. Tartu Ülikool. [Seminaritöö]. Tartu.
- Päike, K. (2000). Uudishimu või julmus? Pere ja Kodu, 6, lk 21.
- Rabenschlag, U. Kaasautor Heger, R. (2000). Laste unerännud: uni, ärkvelolek ja unenäod. Head ööd lapsed. Tartu: Johannes Esto Ühing.
- Roots, H. (1980). Koduse kasvatuse mureküsibusi. Tallinn: Valgus.
- Roots, H. (1990). Kuidas abistada lastevanemaid. Haridus, 10, lk 27-30.
- Ruskovska, L. (2000). Kuidas teha last õnnetuks. Tallinn: Olion.
- Saarits, Ü. (1990a). Kui laps jonnib. Maakodu, 5, lk 4.
- Saarits, Ü. (1990b). Miks lapsed on agressiivsed? Haridus 5, lk 43-45.
- Samarüütel, E. (1980). Kollektiiviküpsus. Nõukogude Naine, 9, lk 26.
- Spock, B. (1976). Teie laps. Tallinn: Valgus.
- Sumberg, M. (2000). vahendanud (ajakirjast Newsweek Liis Rand) Rahutud ööd. Pere ja Kodu, 2, lk 40-41.

- Susi, H. (1990a). Armas saav või olev Eesti ema-isa! Noorus, 2, lk 31-33.
- Susi, H. (1990b). Milline on tänapäeva ideaalne isa? Noorus, 10, lk 12-13.
- Susi, H. (1990c). 7 asja, mida imik teile öelda tahab. Noorus, 4, lk 13-14.
- Tammelo, E. (2000). Üksik laps – plussid ja miinused. Pere ja Kodu, 11, lk 22-23.
- Tammiste, A. (1980) Imiku kalender: meespea terve imiku vanematele. Tallinn: Valgus.
- Torim, K. (2000). Kriis on normaalne. Pere ja Kodu, 10, lk 25.
- Tuulik, M. (1980). Rõõm mitmest lapsest. Nõukogude Naine, 2, lk 24.
- Uudam, V. (2000). Laste hirmud. Haridus, 4, lk 57-58.
- Vaniko, M. (2000a). Emmeee, ma tahaaan! Pere ja Kodu, 10, lk 27-28.
- Vaniko, M. (2000b). Kes on noorelt notsu... Pere ja Kodu, 12, lk 16-18.
- Vaniko, M. (2000c). Miks ta näppas? Pere ja Kodu, 9, lk 18-20.
- Vanaselja, S. (2000). Kaks kilo edevust. Pere ja Kodu, 1, lk 24-25.
- Veromann, M. (2000). Pidu põlvini. Pere ja Kodu, 4, lk 22-23.

Käesolevaga kinnitan, et olen korrektselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

Eneken Zipp